कर्नाटक सरकार

सार्वजनिक शिक्षण विभाग

अध्ययन पुनर्प्राप्ती (कलिका चेतरिके)

2022 -23

9

इयत्ता :- 9वी

समाज विज्ञान

(मराठी माध्यम)

शिक्षक मार्गदर्शिका

समग्र शिक्षण कर्नाटक,बेंगळूरू.

आणि

राज्य शिक्षण संशोधन आणि प्रशिक्षण विभाग,बेंगळूरू.

ಸಂದೇಶ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣವೇ ಭಾರತದ ಭವಿಷ್ಯ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವು ಹೊಸ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿಯನ್ನು 2020ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ಈ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020 ರ ಶಿಫಾರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ವಿನ್ಯಾಸ, ಕಲಿಸುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆ, ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಮರುವಿನ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಸಮೃದ್ಧ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಹಲವು ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ನಿಪುಣ್ ಭಾರತ್ ಮಿಷನ್, ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನ ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಖಾತ್ರಿಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋವಿಡ್–19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗದಿಂದಾಗಿ ಮಕ್ಕಳು ಔಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಅಡೆತಡೆಗಳಾಗಿ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಔಪಚಾರಿಕ ಹಾಗೂ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯ ನಿರಂತರತೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ನಿರೀಕ್ಷಿತ ಮಟ್ಟದ ಕಲಿಕೆ ಆಗದಿರುವುದನ್ನು ಹಲವು ಅಧ್ಯಯನಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಬೇಕಿದೆ. ಸದರಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ **'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ'** ಎಂಬ ವಿನೂತನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು 2022–23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇ ಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಗುವಿನ ಮುಗ್ಧ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಹಾಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ಆಶಯ ನನ್ನದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆ, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮ್ಮ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯನ್ವಯ ಈ ವಿನೂತನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅದರ ಅಂತಸ್ಸತ್ವದಿಂದ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ, ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲಾಖೆಯ ಸರ್ವರೂ, ಪೋಷಕವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭಾಗೀದಾರರೆಲ್ಲರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೈ ಜೋಡಿಸಿ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶುಭವಾಗಲಿ............

ಶ್ರೀ ಬಿ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ್
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ
ಹಾಗೂ ಸಕಾಲ ಸಚಿವರು

ಮುನ್ನುಡಿ

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ –2020ರ ಆಶಯದಂತೆ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಜವಾಬ್ದಾರಿ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್–19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಳೆದೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂತರವನ್ನು ನೀಗಿಸಲು 2022–23ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಎಂಬ ವಿನೂತನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ, ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡಲಾಗುವುದು ಹಾಗೂ ಮಗು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿ ಗಳಿಸಲೇಬೇಕಿದ್ದ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇ ಬೇಕಾದ "ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಕಲಿಕಾ ಫಲ" ಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಚಟುವಟಿಕೆ ರೂಪಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ **'ನಿಪುಣ್ ಭಾರತ್', 'ವಿದ್ಯಾಪ್ರವೇಶ್'ನಂತಹ ಉಪಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.** ಈ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ, ಕಲಿಕಾ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕ ಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿವೆ. ಚಟುವಟಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಗತ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ'ಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀರೆಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ತಮಗೂ ಮತ್ತು ಅಜೀಂ ಪ್ರೇಮ್ ಜೀ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೂ ಇಲಾಖೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಡಾ. ಎಸ್. ಸೆಲ್ವಕುಮಾರ್, ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ

ಆಶಯ ನುಡಿ

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀ ನಿತ್ಯವೂ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್–19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕದಿಂದಾಗಿ ಜಾಗತಿಕವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಉಂಟಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ವೇದ್ಯ. ಇದನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಆದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋವಿಡ್–19 ನಿಂದಾಗಿ ಶಾಲೆಗಳು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ವಿದ್ಯಾಗಮ, ಸಂವೇದ, ವಿಶೇಷ ಸೇತುಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಪರ್ಯಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರೂ ಮುಖಾಮುಖಿ ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಮಾಂತರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ **ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ** ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಶು ಕೇಂದ್ರಿತ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವ ವಿನೂತನ ಪ್ರಯತ್ನ. ಸರಿಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಡೆಯದೇ, ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ರೂಪಿಸಿದ ಉಪಕ್ರಮ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ತುಂಬಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ. ವಿಶಾಲ್ ಆರ್, ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಆಯುಕ್ತರು,
ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಆರಂಭಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೋವಿಡ್-19ರ ಕಾರಣದಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕ ತರಗತಿಗಳು ನಿರೀಕ್ಷೆಯಂತೆ ನಡೆಯದೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವುಂಟಾಗಿರುವುದು ಶೋಚನೀಯ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಏರುಪೇರುಗಳೂ ಉಂಟಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಡೆತಡೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲು 2022–23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ **ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು** ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಪ್ರಥಮ ಆದ್ಯತೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಲಿಕೆಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ತರಗತಿಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳೊಂದಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ಕಲಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಾವು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಕಲಿಕಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಕೂಲಿಸುವಿರಿ ಹಾಗೂ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಪೂರೈಸುವಿರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದನ್ನು ಶಾಲಾಧಾರಿತವಾಗಿ ಮೌಲ್ಯಾಂಕನ ಮಾಡುತ್ತಾ ನಿಗದಿತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಗಳಿಕೆಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ನಂಬಿರುತ್ತೇನೆ. ತಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಾಧ್ಯ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಪಲ್ಲವಿ ಆಕುರಾತಿ, ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಸಮಗ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕ

ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಹೊಸ ಶತಮಾನದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ-2020ರ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೋವಿಡ್ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಕಳೆದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಾಧ್ಯಮಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಗಮ, ಸಂವೇದದಂತಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಉಪಕ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ನಡುವೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ವಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿ. ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟ, ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಪೂರೈಸುವ ಯೋಜನೆಯೇ **'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ'** ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಈ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ, ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷಗಳ ಆಯ್ದ ಕಲಿಕಾಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಅತ್ಯಗತ್ಯ ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವ ಗುರಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ' ಮತ್ತು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ ಕಲಿಕಾ ಪೂರಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ 'ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆ'ಗಳ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಲಿಯಲೇ ಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಈ ಮೂಲಕ ವಿನಂತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇಲಾಖಾ ಮಿತ್ರರು ಮತ್ತು ಅಜೀಂ ಪ್ರೇಮ್‌ಜೀ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ.

ಶುಭವಾಗಲಿ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಮಂಗಲ ವಿ.
ನಿರ್ದೇಶಕರು, ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಇಲಾಖೆ

❁परिकल्पना व मार्गदर्शन ❁

डॉ.एस.सेल्वकुमार (भा.प्र.से.) प्रमुख कार्यदर्शी, प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण विभाग,बेंगळूरु	**डॉ.विशाल आर.** (भा.प्र.से.) आयुक्त सार्वजनिक शिक्षण विभाग,बेंगळूरु.
श्रीमती पल्लवी अकुराती (भा.प्र.से.) राज्य योजना निर्देशक समग्र शिक्षण कर्नाटक,बेंगळूरु.	**श्रीमती सुमंगल व्ही.** निर्देशक DSERT,बेंगळूरु.

❁साहित्य रचना समिती ❁

जिल्हा शिक्षण आणि प्रशिक्षण संस्था,शिमोग्गा यांच्या नेतृत्वाने

डॉ.हरिप्रसाद जि.व्ही. वरिष्ठ सहाय्यक प्राध्यापक,**शिमोग्गा**	**डॉ.शंकरशास्त्री** सहाय्यक शिक्षक **स.माध्यमिक शाळा,मासुरु सागर** **जि.शिमोग्गा.**
श्रीमती सुजात भट सहाय्यक शिक्षिका **स.माध्यमिक शाळा,सुभाष नगर,जि.शिमोग्गा.**	**गोपी व्ही.** सहाय्यक शिक्षक **स.माध्यमिक शाळा,तुदुरु.** **ता.तिर्थहळ्ळी,जि.शिमोग्गा.**

अजीम प्रेमजी फौंडेशन

❁भाषांतर व परिशीलन समिती सदस्य❁

श्री. संजय एस. शांडगे,सहाय्यक शिक्षक स.मराठी माध्यमिक शाळा,ढोणेवाडी. ता: निपाणी,जि:चिक्कोडी	**श्री शिवलिंग म. पारगावे,**सहाय्यक शिक्षक, सदलगा हायस्कूल सदलगा. ता: निपाणी,जि:चिक्कोडी
श्री विरकुमार.बी. सदलगे,सहाय्यक शिक्षक, स. मराठी माध्यमिक शाळा, मत्तिवडे ताः निपाणी जि:चिक्कोडी	**सचिन एम.कमते,**पदवीधर शिक्षक सरकारी मराठी उच्च प्राथमिक शाळा,पांगिरे बी. ता. चिक्कोडी जि:चिक्कोडी

संयोजक

E.V.G. विभाग,DSERT.

प्रिय शिक्षक मित्र हो,

कोविड -१९ च्या महामारीच्या परिस्थितीमध्ये आपले विद्यार्थी शाळेत येत आहेत. आणि या परिस्थीतीमध्ये सुध्दा यांना खेळावे लागत,वाचाव लागत आणि अर्थातच काही प्रसंगी त्यांना घरी सुध्दा रहावा लागत, आणि तूम्हालाही शाळा सुरु होईल याची काळजी वाटते. या परिस्थितीमध्ये विद्यार्थी मानसिकदृष्ट्या अधिकाधिक अस्वस्थ होता. अध्ययन प्रकियेतील ही तफावत, पोकळी भरुन काढण्यासाठी शिक्षण खात्याच्या प्रयत्नातून अध्ययन पुनर्प्राप्ती या अत्यंत महत्वपूर्ण कार्यक्रमाची रुपरेषा आखण्यात आली आहे.

नववीच्या विद्यार्थांनी मागील दोन इयत्तेमध्ये जेअध्ययन अंश आत्मसात करावयास हवे होते ते पुढील दहावीच्या वर्गात प्रवेश केल्यानंतर त्यांनी आत्मसात केले पाहिजे.यासाठीच ही अध्ययन पत्रकाची पुस्तीका अशा संकल्पनाची मुलभूत माहिती प्रदान करते. तूम्ही त्या तपासणे आवश्यक आहे. ही अध्ययन पत्रकाची पुस्तिका स्वअध्ययना सारखीच आहे. परंतू विद्यार्थ्या तसे स्वअध्ययन करण्यास समक्ष असले पाहिजेत अन्यथा विद्यार्थांना आपल्या मदतीची आवश्यकता असते.

येथे दिलेल्या अध्ययन पत्रके उदाहरणदाखल तेच आहेत. जे वर्ग पक्रियेमध्ये नियमित असतात. आणि ही पत्रके विद्यार्थाच्या गरजा चांगल्या प्रकारे जाणतात. या अध्ययन पत्रकामध्ये आपल्या अनुभवाची भर घालून तमुच्या अनुभवांचा उपयोग करुन नाविन्यपूर्व पध्दतीने विद्यार्थांच्या शैक्षणिक प्रगतीसाठी तूम्ही मदत कराल अशी आपेक्षा आहे. आपले अध्यापन अधिकाधिक चांगले व्हावे अशी आम्ही तूम्हाला शुभेच्छा देत आहोत.

* विद्यार्थ्याच्या अध्ययन पत्रकांच्या पुस्तकाचे पुनरावलोकन करा आणि त्यांना खालील प्रमाणे मार्गदर्शन करा.
* आवश्यक असल्यास तूम्ही स्वत: विद्यार्थ्याना दिलेल्या कृतीमध्ये सहभागी व्हा.
* विद्यार्थ्याना दिलेल्या विषयाचा त्यांना विचार करायला लावा लिहिण्यापेक्षा या विष्याची जास्तीत जास्त चर्चा त्यांच्या मित्रासोबत मोठा भाऊ, बहिण आणि शिक्षका सोबत करण्यास भाग पाडा.
* पाठ्य पुस्तकासह अध्ययन पत्रकातील कृती करण्यास सुलभ करा.
* या वर्षी तूम्हाला पाठ्यपुस्तकांच्या सराव प्रश्नांची गरज आहे. का ते ठरवा. तसे नसल्यास अध्ययन पत्रकांचे उपक्रम आणि तूम्ही तयार केलेले उपक्रम या वर्षासाठी पुरेसे असतील.
* प्रत्येक अध्ययनांशानंतर स्वावलोकनाचा भाग म्हणून विद्यार्थी अध्ययन प्रगतीची नोंद करतात. तेथे चार भाग आहेत. विद्यार्थ्याना चौथ्या स्तरावर पोहोचण्यास मदत करा.चौथा स्तर पोहोचण्यासाठी उद्भवलेल्या समस्यांचे निराकरण करा.
* विद्यार्थ्याच्या प्रगतीच्या नोंदी खाली त्या अध्ययनांशा संबधीत विद्यार्थ्या ने साध्य केलेल्या कामगिरीची नोंद करा आणि त्यावर स्वाक्षरी करा. तूम्हाला आणखी काही आवश्यक वाटल्यास तूमच्या सहउद्योगी शिक्षकांची चर्चा करा आणि कृपया होमपेजवर दिलेल्या DSERT पत्यावर पत्र आणि ई- मेल पाठवा आनंदाने शिकवा. आनंदाने आनंद वाटा.

१.अध्ययन पुनर्प्राप्ती :-

अध्ययननिष्पत्तीसाठी विविध अध्ययनांश, पाठ्यांश पाठ्यपुस्तका मध्ये समाविष्ठ केलेले आहेत. या शिवाय अध्ययन फुलश्रुतीचे निरिक्षीण केल्यावर पाठ्यपुस्तक एक उत्तम अध्ययन साधन म्हणून काम करते हे सिध्द होते. या निष्पत्तीची प्राप्ती मुलभूत सामर्थ्याव्दारे निर्धारीत केली जाते.

अध्ययन प्रक्रियेसाठी भाषा हे प्रभावी माध्यम असते. भाषतील संवादात्मकता ही नेहमी सातत्यपूर्ण अध्ययन अनुभव असले पाहिजे का ? वर्गातील अध्ययन प्रक्रियेतील अनुभवापासुन मूल प्रत्यक्षपणे किती वंचीत राहीलेले आहे.? हे अध्ययन अनुभव कशाप्रकारे जूळविले पाहिजे? या प्रश्नांचा सामना करण्यासाठी आपणच आपल्या वार्गामध्ये विद्यार्थ्यासोबत आखलेल्या निराकरणात्मक उपाय योजना म्हणजेच अध्ययन पुनर्प्राप्ती हे एक फक्त साधन नाही. सेतूसंबंधासारख्या उपक्रमातील पुनरावलोकनाचे विधानसुध्दा नाही तर अध्ययन पुनर्प्राप्ती ही अमूर्तातून मूर्त रुप देण्याची अध्ययन प्रक्रिया आहे.

या प्रक्रियेला बालकाकडून आपेक्षित असलेली त्यांची सर्व प्रकारची मानसिकता जबाबदार असते. हे कार्य वर्ग प्रक्रियेला मर्यादित होणार नाही. याची काळजी घ्या ही अभ्यासक्रमातर्गत वर्ग समान्वय साधलेली क्रियाशीलता आहे. ही क्रियाशिलता कोठे हरवली आहे. तेथेच शोधण्याचा शोध आहे. या आशयामध्ये तेथेच समर्पित अंतकरणाने आपण सर्वजन सहभागी होवूया. येथे दिलेल्या प्रस्तुत साहित्याची विस्तृत उद्दिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत.

*समाज विज्ञान विषय स्वारस्य आवड, सहानुभूतीसह वाचन करण्याचा अत्याधुनिक मार्गाचा अवलंब करणे.

* समाज विज्ञान अध्यनयनाबरोबर सामाजिक मनोसामाजिक मुल्ये, घटणात्मक मुल्ये मुलभूत संस्कृतीच्या संशोधनातून इतिहास, भूगोल समजून घेणे.

* आपल्या सभोवतालच्या वर्तमानातील परिस्थीतीला (सध्यस्थितीला) उद्याच्या इतिहासात अंतर्भूत करण्याबारेबरच आपण, आपली मुले पहिल्यांदा आपल्या गावचा भूगोल, इतिहास, सामाजिक रचना मुल्ये, संस्कृती लोककथा, लोकशाहीची मुल्ये, आचार- विचार रुढी परंपरा मा या कुटुंबाच्या अर्थव्यवस्था व्यवहार समजून घेवून समाज विज्ञान विषयाचे ज्ञान आत्मसात करणे.

* समाज विज्ञान विषयाच्या परिकल्पना व नित्य जिवनातील वास्तविक परिकल्पनेच्या समन्वयातून नित्य जिवनातील साधनांच्या अध्ययनातून भौगोलिक परिकल्पनांचे प्रत्यक्ष अध्ययन होत असल्यामूळे कृती आधारीत प्रायेगिक अध्यापन पध्दतीला चालना देणे.

* वयोमानानुसार अध्ययन निष्पत्ती साध्य करायचे असल्यास मुलातील पूर्वज्ञान पुर्व सामर्थ्य, सातत्यपुर्ण अध्ययनाचे पूर्वानुभव यातील अभाव ओळखुन मुलांना समकालीन ज्ञानी बनविणे.

* समाज विज्ञानाच्या अध्ययनातून मुळ संस्कृती, परंपरा, रुंढी सांप्रदाय, अचार विचार समजून घेवून भारताच्या विविधतेचा मान राखणे.

* कृत्रीम शिक्षणा ऐवजी विविध उपक्रम, नाटक, गाणे, नृत्य, प्रादेशिक कला आणि इतर अनेक उपक्रमाव्दारे समाजशास्त्रीय शिक्षण मनोरंजक बनवणे.

* भारताचा इतिहास, भूगोल, सामाजिकता, अर्थव्यवस्था, आणि व्यवसायीक कौशल्ये समग्र पध्दतीने समजून घेणे व त्यांचा अभिमान बाळगणे.

स्पष्ट उद्दिष्ट्ये :

कोविड -१९ च्या संदर्भात अध्ययनातील तफावत भरुन काढण्यासाटी पायाभूत अध्ययनाची क्षमता व चालू शिक्षण वर्षातील अध्ययन सुलभ करण्यासाठी मागील दोन वर्षातील अध्ययनांश मुलाने शिकले पाहिजेत. अशा संकल्पना आत्मसात करण्यासाठी मुलाला सुसंगतीतपणे मदत करणे.

*अध्ययन पुनर्प्राप्ती हा कार्यक्रम केवळ मुलांच्या कृतीयुक्त अध्ययनापुरते मर्यादित न ठेवता मुलांचे अध्ययन हे निरंतर समग्र, चैतन्यपूर्ण बनवणे आणि अध्ययनाच्या नविन पध्दतीचा अवलंब परिणामकारक बनविणे.

अध्ययन पुनर्प्राप्ती कशी होवू नये - कशी झाली पाहिजे.

कोणत्याही योजनेच्या अमलबजावणी मध्ये अनेक समस्या, मर्यादा असणे सहाजिकच असते. या समस्याच्या विळख्यातून बाहेर पडण्यासाठी आयोजित योजनेला सकारत्मक मानसिकता असावी तूम्ही सकारात्मक बनाल.

अध्ययन पुनर्प्राप्ती कशी होवू नये :-

१) हा फक्त कार्यक्रम नाही परिपत्रके तयार करण्याचे उदाहरण नाही या प्रक्रियेबद्दल विवरण देवून मुलांना हाताळले जाईल. या भ्रमात राहू नये.

२) अध्ययन पत्रके मुलांचा गृहपाठ नाही. मुले पत्रके लिहून पुर्ण करण्यापुरते मर्यादित नाही.

३) अध्ययन पुनर्प्राप्ती कोणत्याही पारंपारीक अध्ययन पध्दती नुसार मर्यादित फळ देत नाही.

४) या प्रक्रियेला फक्त विद्यार्थ्या जबाबदार नाहीत.

५) मुलांची अध्ययन पत्रके परिक्षेपुरते वापरु नये.

अध्ययन पुनर्प्राप्ती कशी असणे उत्तम

१) अध्ययनाची साधने व तंत्र यांना उत्तेजन देवूया.

२) वाचन, लेखन आणि मौखिक अभिव्यक्ती लवचीक होण्यासाठी योजना करुया.

३) अध्ययन पत्रके देण्यापूर्वी या परिकल्पना मुलांच्या स्व.अनुभवातून पुर्वज्ञानातून स्थानिक परीस्थितीतून ज्ञानाची बांधणी करण्यास मदत करुया.

४) अध्ययनाचे पुर्वज्ञान आणि वर्तमानातील अनुभवांचा समन्वय साधुया.

५) खेळ, स्पर्धा, शाब्दीक अभिव्यक्ती, स्थळांना भेटी, परिस्थीतीची बांधणी व्यक्त होणे, लघुनाट्य, पात्राभिनय या पध्दती वापरुन सर्व परिकल्पनांचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळविणे सुलभ करुया.

वर्ग समन्वय

मुले या वर्षी शिकत असलेले अध्ययनांश मागील वर्षाच्या अध्ययन अनुभवनावर अधारीत आहेत. मुलभूत सामर्थ्यावर आधारीत प्रत्येक वर्षाची अध्ययन निष्पत्ती निर्धारीत केली आहे. ही क्रमबध्द स्वरुपाची अध्ययन प्रकिया सुलभ करण्यासाठी परिकल्पनांची पाश्र्वभूमी आणि मुख्य आशय समजून घेणे आवश्यक आहे. ही प्रकिया वार्गामध्ये दोन प्रकारे समन्वयीत केली जाऊ शकते.

१) मुख्य प्रामुख्यता पध्दत :-

अध्ययन चेतना कार्यक्रमांतर्गत ठरविलेल्या तासिकेमध्ये मुलभूत सामर्थ्यावर आधारीत निवडलेल्या अध्ययन अंशाना मुख्य प्रामुख्यता देऊन अध्ययन करणे व मुल्यमापन करणे.

२) प्रत्यक्ष प्रामुख्यता पध्दत :- अध्ययन पाठ्य संदर्भामध्ये एक तासिकेमध्ये मुलभूत सामर्थ्याच्या अध्ययनानंतर पाठ व्यवस्थापन चालू वर्षातील अध्ययन फलांना आवश्यक पाठ व्यवस्थापन करुन घटक परिक्षेच्या सहाय्याने मुल्यमापन करणे.

३) सुगमकरांची सिध्दता (तयारी)

* ठरविलेल्या अध्ययन कृती आणि त्यांच्या योजना.

* उगमस्थाने, अध्यापन सामुग्रीची सिध्दता

* कृतीच्या सहाय्याने परिकल्पनाना दृष्टांत देणे. प्रत्यक्ष अनुभववाला विद्यार्थ्या ना प्रेरणा देणे.
* परिकल्पनांचा विस्तार, वर्तमान अध्ययन अंशाचे समन्वयीकरण.
* अध्ययन पुस्तक पुर्ण करण्यास प्रेरणा देणे.
* विद्यार्थ्याच्या अध्ययन प्रगतीचे निरिक्षण चौथास्तर गाठण्यासाठी मदत.
* शिक्षकांचे अभिप्राय नोंद करणे.
* अध्ययन पुस्तकांच्या प्रगतीच्या सहाय्यने मुल्यमापन पुनरावलोकन कृती.

अध्ययन कालावधी ठरविणे

आपण विद्यार्थ्याची वैयक्तीक भिन्नता लक्षात घेवून अध्ययन तासिका ठरविणे प्रादेशिक भिन्नता, अध्ययन पातळी, विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनचा परिसर इत्यादि घटक अध्ययन तासिका ठरविण्याचे सुचक आहेत.

मुल्यमापन :-

शिक्षण खात्याच्या वतीने स्वतंत्र आदेश पाठविण्यात येईल. त्याप्रमाणे विद्यार्थ्या अध्ययन पुस्तकातील अध्ययन कृती करत असताना आपण त्यांचे निरिक्षण करुन माहितीचा संग्रह करणे.

चार स्तरामध्ये विद्यार्थ्या ची प्रगती निर्धारीत केली जाते. त्यासाठी विद्यार्थ्या चा स्वअवलोकन नुमना अध्ययन पुस्तकामध्ये दिला आहे. ते चार स्तर असे आहेत.

अपेक्षित अध्ययन निष्पत्ती :-

पूर्ण झालेले अध्ययन अंश (विद्यार्थी लिहीतात) .	समजून घेतात (शे.३०-३९)	अर्थ समजून घेतात (शे.५०- ६०)	अर्थ समजून घेतलेले अंश आपल्या वर्ग मित्राबरोबर चर्चा करुन शिकतात.(शे.६१-९०)	संपुर्ण उपयोजन करतात.(शे.९१ -१००)

मूल्यमापना पूर्वी

सामर्थ्य पातळी	स्पस्ष्टीकरण
१) आकलन करुन घेतो.	अध्ययन निष्पत्ती : समाविष्ट मुद्दे साध्य झाले नाही/ मर्यादित मुद्दे फक्त परिचयाचे आहेत./ शिक्षकांच्या संपूर्ण निरंतर पाठिंब्याची आवश्यकता आहे.
२) अर्थग्रहण करतो	अध्ययन निष्पत्तीचे काही मुद्दे स्पष्ट आहेत./ काही मुद्याची स्पष्टता आवश्यक आहे. शिक्षकांच्या वर्गमित्राच्या अंशत : पाठींब्याची आवश्यकता आहे.
३) अर्थग्रहण केलेले मुद्दे वर्ग मित्राबरोबर समायीक करतो	अध्ययन निष्पत्तीचे सर्व मुद्यांची स्पष्टता आहे./ विद्यार्थ्या आपल्या मित्राबरोबर सामायीक करतो/ शिक्षकांनी विद्यार्थ्या ना अध्ययांशाधारीत प्रश्न कृती देणे आवश्यक आहे.
४) याला संबंधीत इतर मुद्दे स्वत: सांगतो.	अध्ययन निष्पत्तीचे मुद्दे स्पष्ट आहेत / पुर्ण स्पष्ट आहेत ./ शिक्षकांनी मुलाच्या कडून सकारत्मक वर्गाचा विस्तार करणे आवश्यक आहे.

उदाहरण :-

अध्ययन निष्पत्ती :- इतिहासाची साधने समजावून घेणे.

- इतिहास रचनेला आवश्यक साधनांचे विभाग समजून घेतो.
- इतिहासाच्या साधनांच्या संरक्षणाची मनोभावना वाढवितो

वरील दोन मुख्य उद्देश गाठण्यासाठी विद्यार्थ्या कृती अर्थबध्दरित्या पुर्ण करणे आवश्यक आहे. येथे अध्ययन प्रतिकेमध्ये दिलेल्या कृतीतील मुद्दे अंतीम नाहीत मुले अध्ययन निष्पत्ती च्या संदर्भात समग्रपणे पाहून मुलांचे अध्ययन स्तर ओळखणे गरजेचे आहे.

पुर्ण झालेले अध्ययनांश	सामर्थ्यांचे टप्पे	इतिहासाची साधने समजावून घेणे.
समजून घेतो.	L १	मुले काही साधनाचे विभाग ओळखल्या नंतर कोणती साधने समजली, ओळखली. चित्रे, दगड, देवस्थान, फक्त ओळखून सांगतो.
अर्थ ग्रहण करतो	L २	मुले साधने ओळखतात, काहीच्यामध्ये गोंधळ दिसतो संरक्षणासंदर्भात सामंजस अभिप्राय व्यक्त करतो. त्यांच्या वर्गमित्राबरोबर अध्ययनांश सामायीक करतो.
अर्थ ग्रहण केलेले मुद्दे वर्गमित्रा बरोबर सामायीक करतो.	L ३	मुले साधने ओळखून इतिहासाच्या रचनेत त्यांचे महत्व समजून घेतो. संरक्षणासंदर्भात सामंजस अभिप्राय व्यक्त करतो त्यांच्या वर्गमित्राबरोबर अध्ययनांश सामायीक करतो.
याला संबंधीत इतर मुद्दे स्वत: सांगतो.	L ४	मुल इतिहासाच्या रचनेत साधनाचे महत्व समजून घेतो. साधनांचे जतन करण्याची विशाल मनोभावना बाळगतो त्यांच्या सरंक्षणासाठी आपण करावयाची लहान कार्य व्यक्त करतो संधी मिळाल्यास त्याच्या शेजा-यांना संरक्षणाचे महत्व समजावून सांगून त्यांना प्रोत्साहीत करतो.

शिक्षकांना सुचना :-

अध्ययन निष्पत्ती पुर्णत :साध्य करण्यासाठी, दिलेल्या आध्ययन पत्रिका एक लहान साहित्य म्हणून समजणे. काही वेळा या अध्ययन पत्रिका अध्ययन निष्पत्तीतील काही मुद्दे फक्त साध्य होण्यास उपयोगी असतील. मार्गदर्शकाने समग्रपणे अध्ययन निष्पत्ती मुल्य साध्य करण्यास आणखी ज्यादा, वेगवेगळया कृती स्वतंत्रपणे करणे अतिमुख्य हे मौल्यामापन मुलांची ग्रेड ठरविण्यास किंवा त्यांचे वर्गीकरण करण्यासाठी नाही.

या ऐवजी मार्गदर्शकाने मुलांची अध्ययन पातळी निर्दिष्टपणे ओळखण्यासाठी आहे. मुलांची अध्ययन पातळी समजल्यानंतर मार्गदर्शक मुलांच्या पुढील अध्ययन अंश घेवून पुढे जाण्याचा मुळ उद्देश रचला आहे.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शिर्षक	पान नं.
1	इतिहासाची साधने	14 - 15
2	कालगणना	15 – 16
3	आधुनिक युरोपातील ऐतिहासिक बदल	16 - 17
4	युरोमध्ये पुनरुज्जीवन	17 -18
5	भौगोलिक संशोधन	18 – 20
6	वसाहतवादी धोरण	21 - 21
7	वसाहती करणातून आजचे जागतीकिकरण	21 -23
8	औद्योगिक क्रांती	24 - 25
9	क्रांती आणि राष्ट्राचे एकिकरण	26 - 28
10	युरोप रोष्ट्रांचे एकीकरण	28 - 29
11	भारताचे संविधान	29 - 31
12	केंद्र आणि राज्य सरकार	32
13	भारताची न्याय व्यवस्था	33
14	राष्ट्राची प्रतिके (बोध चिन्ह)	33 - 34
15	भारताची संरक्षण व्यवस्था	34 - 35
16	मानवाच्या दैनंदिन जीवनात सामाजिक संस्थांचे पात्र (कुटुंब, शाळा, समाज)	36
17	अक्षांश आणि रेखांश	37 - 40
18	कर्नाटकचे भौगोलिक विभाग	40 - 41
19	कर्नाटकचे हवामान	41 – 42
20	कर्नाटकातील नद्या	42
21	कर्नाटकातील साधन संपत्ती	43
22	कर्नाटकातील उद्योगधंदे	44
23	कर्नाटकातील खजीने	44 - 45
24	अर्थव्यवस्था	45 - 46
25	व्यापार आणि व्यवहार	46 - 48

इतिहासाची साधने

अध्ययन निष्पत्ती :- इतिहासाची साधने इतिहास रचनेमध्ये निभावत असलेली भूमिका समजून घेणे.

उद्देश :- १. इतिहास रचनेसाठी आवश्यक असलेल्या सांधनाची प्रामुख्यता समजून घेणे.
२.साधानाचे संरक्षण करण्याची मनोभावना वाढविणे

अध्ययन सामुग्री :- साधनाची चित्रे - शिलालेख, नाणी- पुस्तके, भूउत्खननाची चित्रे नकाशे

अध्ययन प्रक्रिया :- मार्गदर्शक सुरवातीस साधनाबद्दल मुलांचे पुर्वज्ञान जाणून घेतात. जवळचे संग्रहालय, पुरातत्व केंद्र, देवालये, थडगे, पुरातत्व दगड, असलेल्या एक किंवा दोन प्रदेशांना भेटी देणे किंवा साधना संदर्भात चित्रे आणि व्हिडीओ वापरुन परिचय करुन देणे. येथे मुख्य म्हणजे साधणे कोणती ? त्याचे दोन विभाग करुन का अभ्यास केला जातो ? शिलालेखाचा अभ्यास कसा होतो? साधनांच्या साहाय्याने इतिहासाची रचना कशी केली जाते ? याची चर्चा करणे पुरातत्व आणि साहित्याधाराचे पुनरावलोकन करणे. नाण्याच्या अवशेषांचे पुनरावलोकन करणे, त्याचे महत्व समाजावून घेणे. आवश्यकता असल्यास तूम्ही अधिक माहिती प्रदान करा नंतर तूम्ही अध्ययन पत्रीकेतील कृती स्वत: मुलांच्याकडुन पुर्ण करुन घेणे आवश्यकता असल्यास माहिती संग्रहण करणे संदर्शनाची संधी उपलब्ध करुन देणे.

अध्ययन पत्रक कृती १:- चित्र पाहून मौखिक साहित्य ओळखा येथे मार्गदर्शक अध्ययन पत्रकांचा परिचय करुन देण्या अगोदर वेगवेगळया प्रकारच्या मौखिक साहित्याच्या चित्राच्या सहाय्याने परिचय करुन देवून चर्चेनंतर ही कृती सुलभकरुन देणे.

कृती क्र. २ आणि ३ :- चित्र पाहून पुरातत्व साधने ओळखणे, उत्तर देणे,अध्ययन पत्रीकेमध्ये दिलेल्या माहितीनंतर पुरातत्व साधने म्हणजे काय? याचे स्पष्टीकरण दिल्यानंतर पुरातत्व साधने ओळखण्याचे आहे. दिलेल्या प्रश्नांची चर्चा करुन उत्तरे देवून ती इतिहासाची मांडणी कशी करतात ? हे लक्षात घेणे अतिमुख्य आहे.

अध्ययन पत्रक २ :- येथे मुले साहित्यातील माहिती आणि वर्गात चर्चा केलेल्या माहितीतून साधनांचे पुरातत्व आणि साहित्यीक असे वर्गीकरण करतात. त्याचे गाव कोणत्या प्रसिध्द साम्राज्यामध्ये होते. त्या राज्यकत्र्याच्या काळातील साधने पुरवून (चित्राच्या सहाय्याने) वर्गीकरण करण्यास सांगा.

अध्ययन पत्रक ३ :- इतिहासाचा वर्ग चार भिंतीच्या मधून गावातील जूनी स्मारके, देवालयाकडे प्रयाण .....

आपल्या गावाच्या अवतीभवती असलेल्या कोणत्यातरी एका देवालय, मशीद, चर्च, बसदीला भेट देवून येथे पहावयास मिळालेल्या ऐतिहासिक घटकांची तूमच्या बरोबर सामायीक करण्यास मुलांना सहाय्य करा. (जे भेट देऊ शकले नाहीत त्यांना उदाहरण म्हणून सागर तालुक्यातील सिंगदुर

https://yout.be/mj4N70Fxz-4

चौडेश्वरी देविच्या अख्यायिकेची चित्र फित दिली आहे. गरज पडल्यास त्या चित्रफितीचे विश्लेषन करुन त्यात काय आहे. ते घटक नोंदवू शकता.

मुलांचे घर, शेतीला संबंधीत मालकी हक्क कसा दाखल झाला ते सांगण्यासाठी असलेले पुरावे वडिधा-यांना विचारुन ते पुरावे कोणते असतात ते नोंदवा (पट्टा वही, जमाबंदी, खाते इत्यादी)
साधनांच्या प्रकाराला संबंधीत या खालील तक्तात गाळलेली ठिकाणे योग्य शब्द वापरुन कृती पुर्ण करा.

मूल्यमापन :- अध्ययन पत्रक ३ची कृती ३ चा उपयोग करु शकता.

२.कालगणना

अध्ययन निष्पत्ती :- इतिहासाच्या रचनेत कालगणनेचे पात्र समजून घेणे.

उद्देश :- इतिहासाच्या कालगणनेची विशेषता आणि त्याचे महत्व समजून घेणे.

घटनेचा अर्थ समजून कालक्रमानुसार विश्लेषण (विवरण) करणे.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शक मुलांचे कालगणनेविषयीचे पुर्वज्ञान समजून घेतात. मुलांना प्रश्न विचारुन कालगणेनेची विशेषता जाणून घेतात. दशक, शतक, शतमान, सामान्य शके पुर्व, सामान्य शके, याबद्दल अर्थ जाणून घेतले नंतर मुलांना समजलेल्या अलिकडील घटना उदाहरण घेवून घटना कालक्रमामध्ये विवरण करण्यास संधी देणे. त्याच बरोबर इतिहासामध्ये कालगणनेचे महत्व समजून घेतील असे करणे कालक्रमानुसार मार्गदर्शक मुले सर्व महत्वाची वर्षे लक्षात ठेवली पाहिजेत अशा कालक्रमात न जाता प्रमुख घटना काही वर्षाच्या परिकल्पनेच्या आधारे लक्षात घेवून त्या वर्षाच्या पुर्वीच्या आणि नंतरच्या घटनेचा काळ अंदाजित करण्यास समजले पाहिजे.

सुगमकराने सा.श.म्हणजे सामान्य शक अणि सा.श.पू म्हणजे सामान्य शक पुर्व अशाप्रकारे मुलांना स्पष्टीकरण दिले पाहिजे.हे या पुर्वी उपायोगात नव्हते ख्रिस्त पुर्व आणि ख्रिस्त शक या ऐवजी समाज विज्ञान पाठामध्ये वापरले जात आहे. याचे तांत्रीक दृष्ट्या स्पष्टीकरण देणे आवश्यक आहे.

काल्पनीक भूतकाळ   संकल्पीत वर्तमान

१९५०,१९७०,१९९५,१९९८,२००५,२००६,२००७,२००८,२००९,२०१०,२०११, --------- २०२२

सुगमकरांने नकाशा वापरून मुलांना सरळ कालरेषाचा अर्थ सांगणे आवश्यक आहे.

अध्ययन पत्रक ४:-

कृती :- इतिहास म्हणजे कोणत्या दूरच्या काळातील कोणाला तरी संबंधीत घटनेची वरदी नाही. आपण मागील प्रत्येक क्षण इतिहास आहे. याची खात्री मुलांना करणे अतिमुख्य आहे.

उदाहरण :- समजा आज आपण या शाळेत होतो. अचानक एक मोठा भूकंप झाला मग या पृथ्वीवरील सर्व मानवांना रडू द्या. आणि मग या शाळेच्या अवशेषामधील शाळेचा भंगार, शालेय साहित्य तूमच्या वस्तु एक दिवस चर्चेला येऊ शकतात.

उदाहरण :- हरप्पा येथे सापडलेली खेळणी त्या काळी नैसर्गिक खेळणी होती. पण आज ती अनेक गोष्टीचा उलघडा करतात. नाही का? मुलांशी अशा प्रकारची चर्चा करुन मुलांना इतिहासाच्या महत्वाच्या स्वरुपाची माहिती देणे हा या उपक्रमाचा उद्देश आहे.

कृती:-२कालक्रमाने लिहीणे (वर्षे लक्षात ठेवणे) गरजेचे नाही. मुख्यता कालक्रम इतिहासाचा अविभाज्य घटक आहे. याचे स्पष्टीकरण करणे महत्वाचे आहे.

कृती ३:- घटना कालरेषेमध्ये आळखणे.

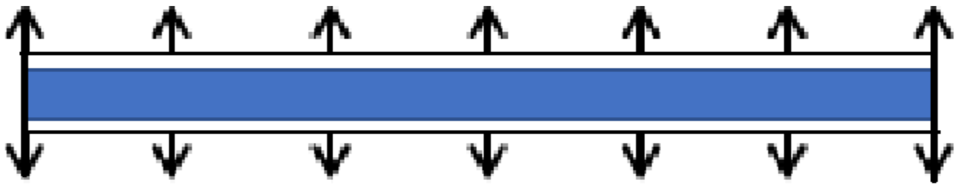

सा. श.1500 1600 1700 1800 1900 2000 2100

मूल्यामापन :- इसवी सहीत ४ ते ५ घटना देवून काल रेषेत असे दर्शविण्यास सांगणे.

अध्ययनांश -३ :- आधुनिक युरोपमधील ऐतिहासिक बदल.

अध्ययन निष्पत्ती :- आधुनिक युरोपपधील ऐतिहासिक बदलाचे विश्लेषन करणे.

उद्देश :-

१) जगामध्ये घडलेल्या (त्याकाळात) प्रमुख घटनेचा मुले अर्थ समजून घेतात.

२) घटनेचा अर्थ करुन घेवून त्या चा कशा प्रकारे जगावर वेगवेगळया प्रकारे परिणाम झाला त्याचा मुले अर्थ समजून घेतात.

३) युरोपातील तेव्हाच्या परिस्थितीचा आजच्या (भारताचा) त्याचा सहसंबंधाचा किंवा त्या रुपरेषाचा विचार विश्लेषण करतात.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शक मध्युगीन काळात युरोपामध्ये घडलेल्या घटना एका कथेच्या स्वरुपात सांगतात. तेथे मुख्यता काही प्रमुख घटना केंद्रीकृत करुन चर्चा करणे. मुले मध्ययुगीन काळामध्ये चर्चेचा परिणाम समजावून घेतले पाहिजे. त्या समाजातील व्यवस्था कशा नियंत्रीत होत्या मुले समजून घेतले पाहिजे तेव्हाचा सामाजिक स्तर, सरजामशाही पध्दतीचे स्वरुप संसर्गजन्य रोग , प्लेग, कॉन्स्टॅन्टिनोपलचा पाडाव, अशा प्रमुख विचारावर भर देणे. महत्वाचे आहे. जगाचा नकाशा वापरुन ही वर्ग प्रक्रीया निर्वहण करणे अति महत्वाचे आहे.

अध्ययन पत्रक ५:- तूर्कांच्या कडून कॉन्स्टॅन्टिनोपलचे पतन म्हणजे युरोपियनांच्या हातून निसटुन अटोमन तूर्कांनी मिळविले अधिक व्यापार कृती, पुनरुज्जीवन, भौगोलिक संशोधन, धार्मीक सुधारणा चळवळ, आणि औद्योगिक क्रांती हे सर्व सुधारणासाठी कारणीभूत ठरले.

युरोपमध्ये सरजांमशाही पध्दतीच्या -हासासोबत मध्ययुगाचा अंत होवून आधुनिक युगाचा प्रारंभ होवून पुनरुज्जीवन, वसाहतीकरण औद्योगिक करणाला संबंधीत गोष्टी मुले सांगतील. असे सुलभ करा. अध्ययन पुस्तकात स्पष्टीकरण दिले आहे. त्याप्रमाणे अनुकरण करा यासाठी चार कृती आणि अध्ययन पत्रीका आहेत.

सरजांमशाही पुध्दतीच्या -हासाच्या प्रबल कराणांचे चर्चासत्र आयोजित करा (लेखन नको)

मूल्यमापन :- अध्ययन पत्रक ५ मधील ५ प्रश्नाचा उपयोग करु शकता (स्वताच्या अभिप्रायाला संधी द्या)

४ अध्ययनांश

युरोप मधील पुनरुज्जीवन

अध्ययन निष्पत्ती ४:- १५ व्या शतकानंतर युरोपध्ये झालेले पुनरुज्जीवन औद्योगिकरण आणि वसाहतवाद धोरणाचा जगावर युरोपियन वर्चस्वाला कसे कारण ठरले याचे विवरण कराल.

उद्देश :-

मुले पुनरुज्जीवनाचे परिणाम समजून घेतील (अर्थ, कोठे, व्याप्ती , परिणाम)

पुनरुज्जीवन काळातील कला, साहित्य, विज्ञान क्षेत्राच्या विकासाचे पुनरुवलोकन करणे.

जगाच्या इतिहासावर पुनरुज्जीवनाच्या परिणामांचे विश्लेषण करणे.

युरोप खंडातील राष्ट्रांचा जगावर करता प्रभाव घडुन आला या घटना समजून घेतील.

प्रकिया :- मार्गदर्शक अध्ययन पत्रक पुस्तकामध्ये दिलेल्या संदर्शनाचा उपयोग करुन युरोपमध्ये झालेल्या पुनरुज्जीवनाचे एक एक घटक चर्चा करुन मुलांना समजेल असे सांगतात. वेगवेगळया क्षेत्रामध्ये झालेले बौध्दीक बदल मुलांना ओळखले पाहिजेत. अती महत्वाचे म्हणजे पुनरुज्जीवन लोकांच्या बौध्दीक विचारावर झालेले बदल आणि लोकांच्या जीवनामध्ये झालेला विचारांचा क्रम मार्गदर्शकांनी मुलांना अर्थ समजून सांगितला पाहिजे.

अध्ययन पत्रक ६ :-पुनरुज्जीवनाचे वेगवेगळया क्षेत्रामध्ये झालेले परिणाम मुले लक्षात घेणे आवश्यक आहे. साहित्यामधील चर्चेमध्ये सहभागी होवून मुलाना चर्चेच्या माध्यमातून उत्तरे शोधण्यास सहाय्य करणे.

अध्ययन पत्रक ७:-अंधार युग आणि आधुनिक युग

कृती :- १ प्रश्न वाचुन उत्तरे देणे, येथे दोन काळामध्ये अनेक लक्षणे मुलांना ओळखतील चर्चेतून उत्तरे शोधणे.

कृती क्र .२ :- जोड्या जूळवा, मुले आजच्या जगातील प्रमुख व्यक्तीची आठवण करुन त्यांची देणगी जगभर प्रसार केलेल्या व्यक्तीच्या देणग्या चित्राच्या सहाय्यने व्हिडीओच्या सहाय्यने संग्रहीत करुन त्यांच्या देणग्या आपल्या दैनंदिन व्यवहारामध्ये कोठे दिसतात. याची चर्चा करुन ही अध्ययन पत्रक उपयोगात आणणे.

कृती क्र. ३:- चिंतन करा, तूम्हाला कोणत्या युगातील (अंधार युग किंवा अधुनिक) विचार आवडले.? का ? वर्गामध्ये चर्चा करा. येथे मुले दिलेल्या प्रतिक्रीया लक्षात घेतल्या पाहिजेत.

अध्ययन पत्रक ८:- अंधारयुग आणि आधुनिक युगातील प्रसिध्द खेळ साहित्यातील माहितीचा उपयोग करुन ही अध्ययन पत्रक पुर्ण करा.

मूल्यमापनासाठी :- अध्ययन पत्रक ७ मधील कृती ३ मध्ये दिलेल्या qचतनात्मक प्रश्नांना मुलाकडुन चर्चासत्र आयोजीत करा हे मौल्यमापनासाठी उपयोगी आहे.

५.अध्ययनांश

भौगोलिक संशोधन

अध्ययन निष्पत्ती ५:- सागरी मार्ग शोधण्याला कारणीभूत घटकांचा विचार करुन समजून घेणे.

उद्देश :-

1. भौगोलीक संशोधनाला कारणीभूत ठरलेल्या घटकांचे विश्लेषण करणे.
2. जगाच्या नकाशाच्या सहाय्याने त्याकाळचे प्रमूख स्थळे ओळखून त्यांचे आजच्या परिस्थितीशी तूलना करणे.
3. कॉन्स्टॅन्टिनोपलचे पतन जगाच्या इतिहासामध्ये महत्वाचा मैलाचा दगड ठरला हे समजून घेणे.

4. प्राचिन भारताच्या (आशियाच्या) वस्तु विदेशी व्यपारामध्ये मुख्य पात्र निभावत होते. हे मुलांना अर्थ स्पष्ट करणे.

अध्ययन साधने:- जगाचा नकाशा, पेन्सिल, कागद

प्रकिया :- या अध्ययनांशामध्ये भौगोलीक संशोधनामुळे १६ व्या शतकाला भौगोलीक संशोधनाचे युग म्हटले जाण्याचे घटक आणि परिणामाचा समावेश आहे. जगामध्ये मध्य युगाच्या संदर्भात काही महत्वाच्या घटना घडल्या त्यामध्ये मुख्य म्हणजे सागरी मार्गाने भू - संशोधन येथे मुख्य म्हणजे सागरी मार्गाच्या शोधा मागील उद्देश (कारणे) मुले आत्मसात केले पाहिजे हे सागरी मार्ग संशोधन जगाच्या इतिसाहासामध्ये कसे महत्वाचे ठरले हे मुलांनी समजून घेतले पाहिजे कॉन्स्टॅन्टिनोपल शहराचे पतन जगाच्या इतिहासामध्ये कसे मैलाचा दगड बनले हे अर्थग्रहण केले पाहिजे . सुलभकत्र्यांनी मुख्यत्वेकरुन नकाशाचा उपयोग करुन परिकल्पना संग्रहीत करणे. जास्त योग्य येथे सलभकर्ता उपयोग केलेले नकाशे मुलांनसोबत जास्त चर्चा करणे आवश्यक आहे.

अध्ययन पत्रक ९:-भौगोलिक संशोधन

कृती :- १ विचार करुन उत्तरे देणे येथे मुले होकायंत्र आणि ॲस्ट्रोलोबचे चित्र आणि व्हिडिओच्या सहाय्याने परिचय करुन घेवून ही कृती करुन अर्थ ग्रहण करुन घेतात.

होकायंत्र	ॲस्ट्रोलोब

अध्ययन पत्रक १० :- भौगोलिक संशोधन

कृती :- १ वर्गातील जगाच्या नकाशाच्या सहाय्याने आशिया आणि युरोपमधील रेशीम मार्ग (Silk Road) ओळखणे. आणि प्रस्तूत कॉन्स्टॅन्टिनोपल नगर कोणत्या देशामध्ये आहे ते संदर्भ देवून मुले ओळखतील असे करणे.

कृती क्र. २:- जगाच्या नकाशात जलमार्ग संशोधकाची माहिती दिली आहे. त्यांनी शोधलेले देश आणि त्यांची मुख्य (कामगीरी) साधना लिहा. तेथे मुले लक्षात ठेवून स्मरणात न जाता नकाशामध्ये दर्शिवलेले मार्ग वाचून समजून घेणे पुरेसे आहे.

अध्ययन पत्रक ११ :-

कृती १:- चित्र पाहून व्यक्ती आणि त्यांची कामगीरी समजून घेवून त्यांचे कार्य ओळखण्याच्या उद्देशाने त्याची चित्रे दिली आहेत. शक्य असल्यास त्यांनी परीधान केलेले कपडे त्याकाळी लोक वापरत असलेल्या वेशभूषेबद्दल चिंतन करतील असे लहान संभाषण करा.

कृती क्र. २:- भौगोलीक संशोधनाला कारणीभूत ही उपकरणे ओळखण्यास सांगा. मौल्यमापनाच्या चिंतनामध्ये मुला सोबत चर्चा करा. ती आज सुध्दा किती मुख्य उपकरणे आहेत. हे मुलासोबत बोला त्याच बरोबर चिंतनात्मक प्रश्न आहेत. ती मुले करतील असे सहकार्य करण्यास विनंती.

मूल्यमापन :- अध्ययन पत्रक १० तील कृती १ आणि कृती २ यांचा उपयोग करु शकता.

६.अध्ययनांश :- वसाहतवादी धोरण

अध्ययन निष्पत्ती ६:- वसाहतवादी धोरण जगावर युरोपियनांच्या वर्चस्वास कसे कारण ठरले यांचे विवरण करणे.

उद्देश :- वसाहतीकरणाचे स्वरुप (वसाहतीकरणाचे स्तर) कारणे, परिणाम समजून घेणे.

वसाहातीकरणातून जगाच्या वेगवेगळया देशामध्ये घडलेले बदल ओळखणे.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी साहित्यामध्ये दिलेल्या कथा आपल्या भाषेतून सांगत मुलांकडुन प्रश्ने घेवून ती सोडवून कथेतील 'वसाहती' संकल्पना त्याच्या वाढीचे स्तर असलेले व्यापार स्तर, आणि पैशाचे व्यवहार किंवा उत्पन्न संग्रहणाचा अधिकार राजकीय अधिकार मुले ओळखतील असे करणे.

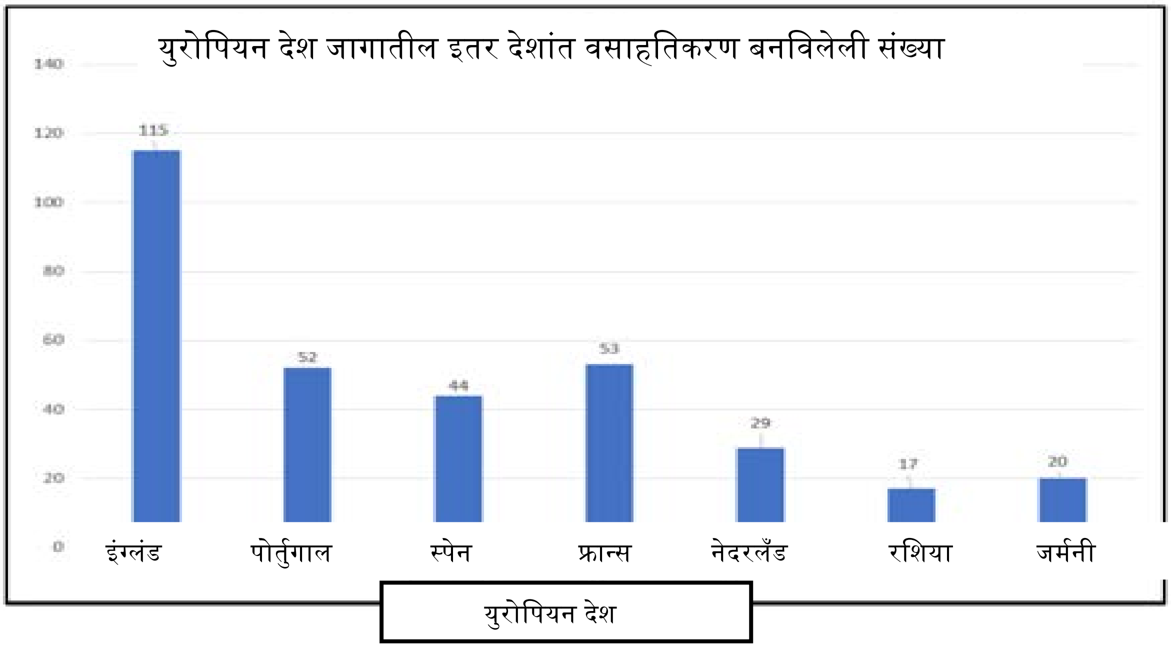

अध्ययन पत्रक १२ :- वसाहतीकरणाची गोष्ट

कृती :- वसाहतीकरणाची गोष्ट समजून घेवून नंतर प्रश्नाची उत्तरे देतील असे करणे. मुले मुख्यत्वेकरुन कथेतील वसाहतींच्या वाढीचे स्तर ओळखणे आवश्यक आहे.

अध्ययन पत्रक १३:- वसाहतीकरणाचे स्तर

कृती :-उत्तर देणे मुले मुख्यत्वेकरुन कथेतील वसाहतीच्या वाढीचे स्तर ओळखणे आवश्यक आहे.

कृती २:- जगाच्या नकाशामध्ये खाली युरोप खंडातील देशांची संख्या दर्शिवली आहे. ते मार्गदर्शकांनी जगाचा नकाशा वापरुन मुलांना ते ओळखून नावे सांगण्यास सुलभ करणे.

अध्ययन पत्रक १४:- वसाहतीकरणाचे प्रमुख देश

कृती १:- खाली दिलेला स्तंभालेख युरोपातील मुख्य देश असलेले इंग्लंड, फ्रन्स, स्पेन, पोर्तुगाल आणि रशिया हे जगातील दुस-या देशांना वसाहतीसाठी आपल्या वर्चस्वाखाली ठेवलेल्या देशांची संख्या आहे. हा स्तंभालेख पाहून दिलेल्या प्रश्नासाठी मुलांना विचार करण्यास सांगण्यास सुलभ करा. जगाच्या नकाशाचा उपयोग करुन काही देश ओळखण्यास सांगा ते कोणत्या खंडात आहेत. ते मुले सांगतील असे करा.

कृती क्र. २ देश अणि त्यातील लोकांना काय म्हणतात. या बद्दल माहिती दिली आहे. मुलांनबरोबर चर्चा करुन सुलभ करा.

मूल्यमापनासाठी :- अध्ययन पत्रक १३ तील वसाहतीकिकरणाच्या वाढीचे स्तर कृती २ उपयोग करा.

७ अध्यायनांश :- वसाहतीकरणातून आजचे जागतीकीकरण

अध्ययन निष्पत्ती :- त्याकाळातील वसाहतीवाद व्यवस्था आजच्या जागतीकीकरणाशी जूळवून संकल्पनेचा अर्थ ग्रहण करणे.

उद्देश :- त्याकाळतील वसाहतवाद आजच्या जागतीकीकरणाशी असलेल्या संबंधाचे विश्लेषण करणे.

जागतीकीकरणाचे दैनंदिन जिवनातील घटनेवर परिणाम ओळखणे.

भारताची अर्थव्यवस्था आणि जागतीकीकरणाचा शिरकावाचा अर्थ ग्रहण करणे.

प्रकिया :- मुले या स्तरामध्ये आधीच (मागील अध्ययनांशात) वसाहतीच्या विकासाचे टप्पे ओळखले आहेत. जागतीकीकरण हा वसाहतीवादी विकासाचा प्रगत टप्पा आहे. हे मुलांनी ओळखले पाहिजे इतिहासाचे स्वरुप असे आहे. ते बदलाच्या रुपात असते. येथे जागतीकीकरणाची संकल्पना मुलांना सुलभ करा. त्यामुळे देशातील नागरीकांना झालेली सोय आणि गैरसाय मुले ओळखतील असे करणे मुख्य आहे. भारताच्या दृष्टीकोणातून जागतीकीकरणाचे परिणाम सुलभकर्तांनी समोर आणणे अतिशय महत्वाचे आहे. जागतीकीकरणामध्ये आपण करावयाची तयारी चर्चा करणे या अध्यायनांशात महत्वाचे आहे.

देशी आणि विदेशी वस्तु, सेवा उपयोग करुन असलेले विवरण

विदेशी कंपनी	→	भारतात कंपीच्या वस्तुची विक्री
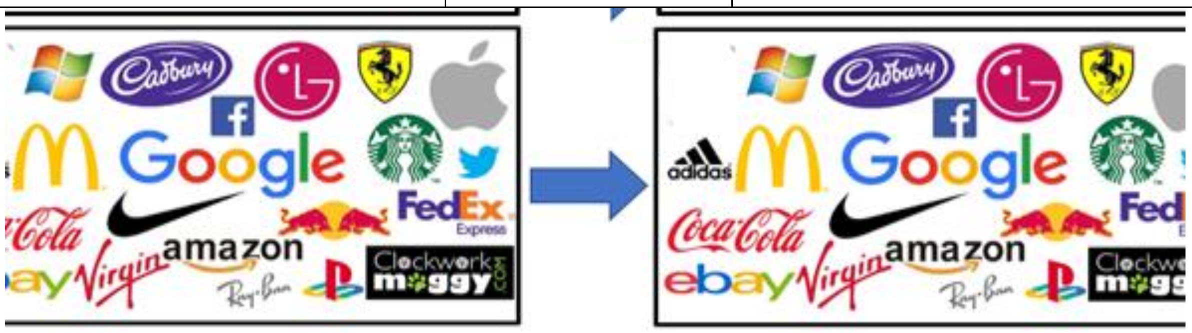		
शेकडो कोटी रुपयांचा लाभ आपल्या देशाला देतो.	←	शेकडो कोटी रुपयाचा फायदा मिळतो.

वरील चित्रात अनेक गोष्टी येतात. आपण दरोराज वापरत असलेल्या वस्तु वेगवेगळ्या देशामध्ये विक्रिसाठी आहेत. आणि ते जनते पर्यंत पोहचत आहेत. त्या देशातील कंपन्या अब्जावधीचा नफा कमावत आहेत. आम्हाला चांगल्या दर्जाच्या वस्तू सहज मिळत आहेत. पण भारतातील देशी कंपन्या मात्र या स्पर्धेमुळे काहीशा अपयशी झाल्या आहेत. ग्राहक म्हणून आपणाला वस्तु सुलभरित्या मिळतील काही प्रमाणात स्वस्त दरात मिळतील ते पाहतो पण भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टीने त्याचे स्वत:चे फायदे आणि तोटे आहेत. आपण जाणीवपुर्वक वस्तुची आवश्यकतेच्या आधारे खरेदी करण्याचा उपभोग करण्याचा विचार मुख्य जबाबदारी निर्माण करणे अतिमहत्वाचे आहे. हे या अध्यानांशाच्या अध्यापनामागील उद्देश मार्गदर्शक मुलांना बिंबविणे आवश्यक आहे.

सुलभकर्त्याला जागतीकीकरणाचे परिणाम माहित असले पाहिजे आपल्या देशाने जागतीकीकरण स्विकारले आहे. म्हणून आपण परदेशी कंपन्यांचा माल थेट रोखू शकत नाही असे केल्याने त्या देशात आपल्या कंपनीच्या वस्तुच्या विक्रीवर परिणाम होतो. एवढेच नव्हे तर आपल्या देशाने त्या देशाबरोबर केलेला सौहार्दपूर्ण कराराला अडचणी होवून कारभारामध्ये असमतोल किंवा वेगळा परिणाम होण्याची साध्यता जास्त होते. उदाहरणासाठी :- आपण थेटपणे ब्राझील देशाच्या वस्तुचा निषेद केलोतर ब्राझील देशासोबत भारताचे सर्व करार मोडण्याची साध्यता असते आजच्या या काळामध्ये देशांचे परस्परावलंबन तडजोडीतून जाण्याची आवश्यकता आहे. हे विसरुन चालणार नाही.

अध्ययन पत्रक १५:-

कृती १:- उत्तरे देणे, मार्गदर्शकांनी आंतरजालाच्या सहाय्याने काही दैनंदिन उपयोगी वस्तु आणि त्यांच्या मुळ देशांची नावे संग्रहीत करुन मुलांसोबत चर्चा करणे अति महत्वाचे आहे.

कृती क्र. २:- चर्चा करा. विदेशी वस्तुच्या वापराचे फायदे कोणते? तोटे कोणते ? वर्गामध्ये मुलांचे दोन गट करुन फायद्यासाठी एक गट तोट्यासाठ एक गट करुन विचार मंडण करण्यासाठी संधी द्या.

मूल्यमापनासाठी :- अध्ययन पत्रक १५ तील कृती १

८ अध्ययनांश :- औद्योगिक क्रांती.

अध्ययन निष्पत्ती :- युरोपमध्ये झालेल्या औद्योगिकरण धोरणाचे जगावर युरोपच्या वर्चस्वाला कसे कारणीभूत ठरले याचे विश्लेषण करा.

उद्देश :-

1. मुले जागातील विविध क्षेत्रावर औद्योगिक क्रांतीचा परिणाम समजून घेतात.
2. युरोपियन देश आर्थिकतिरत्या प्रबळ होण्यास औद्योगिकरणाचे पात्र समजून घेतात.
3. जनसामान्यावरील औद्योगिक क्रांतीचा प्रभाव समजून घेतात.

प्रकिया :- मार्गदर्शकांनी मुलांना औद्योगिकरण संकल्पनेचा पहिल्यांदा अर्थ समजावून सांगतात. त्याचबरोबर अति प्रमाणात औद्योगिक क्रांतीची संकल्पना वापरणेस स्पष्टीकरण करणे आवश्यक आहे. युरोपमध्ये औद्योगिकरणास प्रोत्साहीन करणारे घटक चर्चा करणे ते युरोप आणि जगातील इतर ठिकाणी कसे प्रसारीत झाले हे साधने आणि पाठपुस्तकाच्या सहाय्याने मुलांसोबत चर्चा करुन सुलभ करा.

अध्ययन पत्रक १६-

कृती :-

औद्योगिक क्रांतीची कारणे लक्षात घेवून बरोबर किंवा चुक यामध्ये वर्गीकरण करणे औद्योगिक क्रांतीची संकल्पना स्पष्ट करणेस आणि संग्रहीत करण्यास याचा उपयोग करणे (येथे कोठेतरी बरोबर असलेल्या गोष्टी आहेत)

अध्ययन पत्रक १७:-

कृती :-

कोष्टकामध्ये युरोपमधील नविन शोधलेल्या यंत्राची माहिती आहे. त्या महितीचा उपयोग करुन विधानाची उत्तरे द्या. मुलांना कोष्टकातील घटकांचे विश्लेषण करणेस वेळ देणे त्यानंतर त्यांना ते स्वत: चर्चा करणेस संधी देणे. हे घटक ठेवून चर्चा करणे अति गरजेचे आहे.

अध्ययन पत्रक १८:-

कृती :-

औद्योगिक क्रांती दरम्यान शोधलेली वेगवेगळी यंत्रे इसवी आणि शोध घेतलेली व्यक्ती यांच्या जोड्या जूळवा येथे मुख्य म्हणजे वेगवेगळया प्रकारच्या यंत्रांच्या चित्राच्या सहाय्याने पाहण्यास संधी दिली आहे.

या पुर्वीच्या अध्ययन पत्रीकेमधील घटक आहेत. मुलांना स्वतंत्रपणे त्याबद्दल विचार मांडण्यास संधी द्या त्या यंत्राची आणि शोध लावलेल्या व्यक्तीची नावे लक्षात ठेवण्याच्या घटकाला जास्त महत्व दिले आहे. त्या यंत्रापासुन उद्योगधंद्यामध्ये झालेल्या उत्पादनाचा परिणाम मुले आपल्या विचारतून संग्रह करतील.

अध्ययन पत्रक १९:-

कृती :- हाताने तयार होणा-या वस्तूंचा व्यवसाय काम दिले आहे. त्याबद्दल चर्चा करा.

कृती २:- या खालील कार्याचे निर्वहन करुन पारंपारीक पध्दती आणि आधुनिक पध्दती लिहण्यास सुलभ करा

कृती क्र. ३:- औद्योगिककरणाची कारणे, परिणाम आणि भारतावर औद्योगिककरणाच्या परिणामाबद्दल प्रश्नाची चर्चा करण्यास सुलभ करा.

मौल्यमापनासाठी :- अध्ययन पत्रक १९ मधील कृती ३ चा वापर करणे.

९ अध्ययनांश:- क्रांती आणि राष्ट्राचे एकीकरण

अध्ययन निष्पत्ती :- भारत आणि जगात बदल झालेली काही ठिकाणे, सामाजिक राजकीय आणि आर्थीकाची वर्षे लक्षात ठेवणे.

उद्देश :-

1. अमेरिका क्रांत्तीचे आणि फ्रन्स क्रांतीच्या परिणामाचे विश्लेषण करणे.
2. दोन क्रांतीमधील वेगळेपणा आणि साम्यता ओळखण.
3. भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीत यांचा परिणाम समजून घेणे.

प्रकिया :- मुलांना अगोदरच अमेरिका आणि फ्रान्स यांचा परिचय आहे. अणखी एकदा जगाचा नकाशा वापरुन त्यांचा भूप्रदेश ओळखा. पुर्व ज्ञानाची खात्री करणे मार्गदर्शकांनी साहित्यातील घटकाच्या आधारे अमेरिका आणि फ्रन्सच्या क्रांतीची कारणे आणि परिणाम ओळखतात. येथे अतिमुख्य म्हणजे सर्व काळातील जनसामान्य व्यक्ती आपल्या दिननित्य गरजा आपल्याच कामातून सहजपणे आपेक्षीत धरतात, त्याला बाधा आल्यास सहजपणे लोक रागवतात. राज्यकारभारासाठी आवश्यक असलेल्या उत्पन्नाच्या स्त्रोतावर राज्य करणारे नेहमीच वाढीव महसुलाच्या शोधात असतात. जनसामान्याचे शोषण करताना जी तात्कालीन प्रकिया घडते ती क्रांती असते. फ्रान्सच्या वर्ग संघर्ष ही सुध्दा एक क्रांतीच आहे हे मुलांना अर्थ करुन देणे दोन क्रांतीतील फरक लक्षात घेवून सुलभ करणे आवश्यक आहे.

भारतात असेच घडले आहे. ब्रिटीशांनी आणलेल्या कष्टप्रद धोरण अटीमुळे भारतीयांचे त्यांच्या विरुध्द संघर्षाचे दृष्य बनले पुढे हे सर्व प्रकारच्या चळवळीची नांदी ठरली मुले या चळवळीतून प्रथमता तेथील राज्यकारभाराविरुध्द संघर्षाला कारण ठरलेल्या सामान्य घटक ओळखतील असे झाले पाहिजे. या सर्व चळवळीतील सर्व सामान्य घटक त्यांना आले पाहिजेत.

उदाहरण:- महसूल धोरण, दुसरे म्हणजे मुले लोक वर्चस्वाच्या विरुध्द एकत्रीत आल्याची पध्दत आणि जनसामान्यांनी त्याला पुढे आणण्याच्या पध्दतीचा दुसèया देशांना आदर्श ठरला हे लक्षाता घेतले पाहिजे.

तीसरे म्हणजे आशा बलाढ्य राजवटीला लोकवादी शासन प्रश्न विचारु शकत नाही. आणि उलथुन टाकू शकत नाही. हा संदेश पिडीत देशासाठी प्रेरणादायी होतो.

चौथे, फ्रेंच राज्य क्रांतीच्या प्रेरणेने, भारताला स्वातंत्र्य आणि समानता देण्याचा भारताने नेहमी निर्धार केला आहे. आणि बंधुभाव म्हणजे मैत्रीतून जग संघटीत करणे. असा मुळ संदेश आम्हाला मिळाला हे आपण पाहतो. संघटीत संघर्ष विशाल भारताच्या समाज्याच्या आशयाबरोबर संविधान प्रस्तावनेतच समाविष्ट करणेत आले आहे. असा मुख्य विचार मार्गदर्शकांनी मुलांना पुरवणे आवश्यक आहे.

अध्ययन पत्रक २०:-

कृती क्र 1 :- कोष्टकामध्ये भारत देशाचे काही कायदे दिले आहेत. ते कशासाठी आहेत.ते लिहा तेथे कायद्याची नावे ते कशासाठी आहेत. ते सांगतील हे लक्षात ठेवून मुलांना सुलभ करा.

कृती क्र. २:- अमेरिकेन क्रांतीशी संबंधीत काही नियम साहित्याचा वापर करुन कोष्टकमध्ये दिले आहेत. ते काय आहेत. ते सूलभ करा.

अध्ययन पत्रक २१:- कायदे आणि महसुल विरोध आणि चळवळ येथे मुलांना विचार करण्यास सुलभ करा.

अध्ययन पत्रक २२:- चर्चा करा साहित्याचे वाचन करुन फ्रेंच क्रांतीची ही खालील कृती पूर्ण करण्यास सुलभ करा.

कृती :- त्रिकोण १ त्रिकोण २

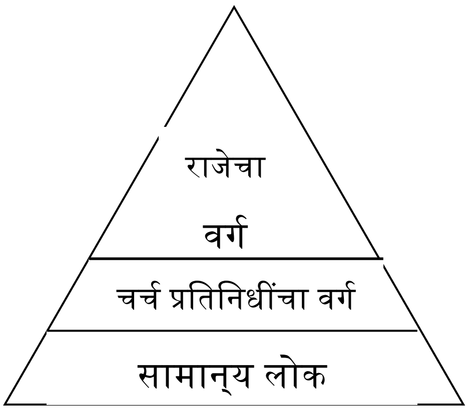

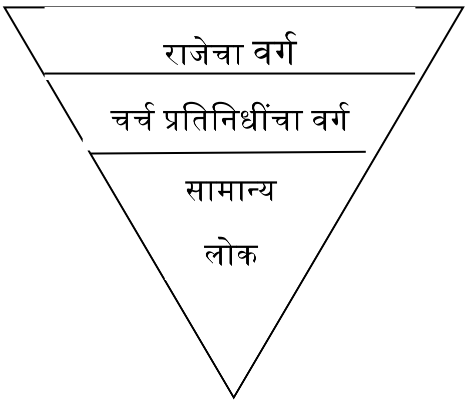

भारताच्या परिस्थिती नुसार या प्रकारचे त्रिकोण रचण्यास सांगा असे अनेक विषय मुलांसोबत चर्चा करण्याची संधी ही कृती देते.

२.डॉ.बी.आर आंबेडकर आपल्या संविधान प्रस्तावनेमध्ये भारतात एकता आणण्यास मला बंधुभाव अतिशय प्रभावशाली शब्द असे का सांगतात ?

भारतासारख्या विविधता असलेल्या देशामध्ये (विविध धर्म,जाती, भाषा, लोक) बंधुभाव खूप प्रभावी शब्द असे ते सांगतात. बंधुभाव म्हणजे बंधुत्व किंवा स्नेहभाव प्रेमातून स्नेहातून भारत एकवटलेला आहे. असे ते सांगतात. यात काहीच शंका नाही. आपण आपल्या स्नेहीतांच्याबद्दल कोणत्याही क्षणी फरक तूलना नसलेले समायोजना सदैव आपेक्षीत करतो. येथे कोणत्याही धर्माचे जातीचे दुर्गण करणे लोकांच्यामध्ये नसतात. हे मुख्य घटक आपण या क्रांती चळवळीतून दिसून येतात. के मुलांच्या मनात ठेवण्यास सुलभ करा. भारताची अखंडता एकता निर्माण करण्यास प्रोत्साहीन केले आहे.

१० अध्ययनांश :- युरोप राष्ट्राचे एकीकरण

उद्देश :-

1. इटली आणि जर्मनीच्या एकीकरणाच्या प्रकियेतून एकीकरण संकल्पना संग्रहीत करतात.
2. एकीकरणाचा विचार जगातील इतर देशांना प्रभावित केला या बद्दल समजून घेतात.
3. भारताच्या दृष्टीकोनातून एकीकरणाचे महत्व विश्लेषण करतात.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी साहित्याच्या माध्यमातून इटली आणि जर्मनीच्या दोन्ही काळातील नकाशे घेवून मुलांसोबत चर्चा करून इटलीचे एकीकरण १९ व्या शतकातील राजकीय आणि सामाजिक चळवळी घडल्या हे इटलीच्या पर्यायी बेटांची विविध राज्याचे एकीकरणास कारण ठरले. जर्मनी पण या प्रकाराच्या उद्देशातून भाषेवर आधारीत राष्ट्र बांधणे स्वप्न बाळगून १८७१ मध्ये एकीकरण पुर्ण केले. हे विचार मुलांच्यात आणणे. मुले भारताच्या एकीकरणाच्या मागील उद्देशाच्या संकल्पनेच्या आधारे एकीकरण झाले हे गृहीत करतात. मुले भाषावर एकीकरणाचा विचार करुन बोलले पाहिजेत. तसेच दुस-या पध्दतीच्या एकीकरणाची कारणे सांगणे आवश्यक आहे. येथे उदाहरण म्हणून भारतावर परिणाम झालेल्या दोन राष्ट्रच्या एकीकरणाच्या प्रकिया दिल्या आहेत. त्या कथेच्या स्वरुपात.

चित्राच्या सहाय्याने मुलांना पुरवा याला आवश्यक यु.ट्युब व्हिडीओ आणि नकाशे सक्षमपणे वापरा.

अध्ययन पत्रक २४:- इटली एकीकरण कोणते ? कसे ?

इटली एकीकरण पुर्वी	इटली एकीकरणानंतर

अध्ययन पत्रक २५:- जर्मनी एकीकरण कोणते ? कसे ? नकाशाच्या सहाय्याने सुलभकत्र्यांनी सुलभ करणे.

अध्ययन पत्रक २६ :- १८ व्या शतकातील क्रांतीमुळे प्रभावीत राष्ट्र आणि सागराच्या नकाशाच्या सहाय्याने ओळखणे अमेरिका संयुक्त संस्थाने, ऑस्ट्रीया, इटली जर्मनी, आणि अटलांटीक, महासागर,पॅसीफीक महासागर ओळखण्यास नकाशासह सुलभ करा.

मूल्यमापनासाठी :- अध्ययन पत्रक २६ चा वापर करु शकता.

११ अध्ययनांश :- संविधानाची आवश्यकता

अध्ययन निष्पत्ती :- संविधानाची आवश्यकता संमजून घेणे.

उद्देश :- भारताच्या संविधानातील प्रमुख घटक असलेले संसदीय सरकार, व्यवस्था, न्यायव्यवस्था बद्दल विश्लेषण करणे.

भारताच्या संविधानाची रचना, प्रस्तावना, वैशिष्टये आणि संविधानात दिलेले मुलभूत हक्क मुलभूत कर्तव्ये आणि राज्याची अधिकृत धोरणाची तत्वे याबद्दल विश्लेषण करणे.

भाग २ मध्ये भारताच्या संविधानाचे खालील मुख्य घटक चर्चा करणे.

अध्ययनाश	उद्दीष्टये
1. संविधानाचा अर्थ 2. संविधानाची रचना 3. संविधानाची प्रस्तावना 4. संविधानाची वैशिष्ट्ये 5. मुलभूत हक्क 6. मुलभूत कर्तव्य 7. राज्याची अधिकृत धोरणाची तत्वे	1. घटनेचा अर्थ लक्षात घेतात. 2. घटनेच्या रचनेचे विश्लेषण करतात. 3. घटनेच्या प्रस्तावनाचे विश्लेषण करतात. 4. मुलभूत हक्क स्मरणात ठेवतात. 5. मुलभूत कर्तव्याची यादी करतात. 6. राज्याची अधिकृत धोरणाच्या तत्वाचे विश्लेषण करतात.

उद्देश :-

1. संविधानाच्या आवश्यकतेचा अर्थ करून घेतात.
2. संविधानाची प्रस्तावना आणि संविधानाची वैशिष्ट्ये समजून घेतात.

प्रक्रिया :- मुलांना अध्ययन पत्रक २७ मध्ये गोष्ट दिली आहे. ही कथा वाचुन घ्या आपण विविध कथा सांगा, एक लहान देश होता तेथे लोक कसे जगत होते. आता त्यांचे जगणे कसे आहे. अशा एका लहान कथेतून समजून घेणे सर्वजन कथा सांगता ? या कथा सुरु करुया नंतर

अध्ययन पत्रक २७ :- मध्ये खाली दिलेल्या कृती करा.

सारांशीकरण :- ही दुसèया भागातील पहिली अध्यायप पत्रक असल्यामुळे मार्गदर्शकांनी कृतीत जीवंतपणा आणण्यास विसरु नये तसेच भारताचे संविधान पुढील अध्ययनांशाला पुरक ठरेल अशी सुरवात झाली पाहिजे.

११.१ अध्ययनांश :- भारताच्या संविधानाची रचना सभा

अध्ययन निष्पत्ती :- भारताच्या संविधान रचना सभेबद्दल वाचा समजून घ्या आणि त्यातील कर्नाटकाच्या प्रमुख व्यक्तीच्या परिचय करुन घ्या.

उद्देश :-

1. घटना देशाचा मुलभूत कायदा असा अर्थ करुन देवून त्याचे पालन करणे.

2. घटना रचना समिती बद्दल माहिती मिळविणे. आणि घटना रचनेमध्ये सर्व वर्ग प्रांताची आवश्यकता दिली आहे. आणि कर्नाटकाचे सदस्य कोणते ते समजून घेतात.

प्रस्तावनेतील मुख्य घटकांची यादी करण्यासोबत आपल्या दैनंदिन जीवनामध्ये ती मुल्ये जोपासतात.

साधने :- भारताच्या प्रस्तावनेची प्रत, संविधान रचना समितीतील कर्नाटकाचे सदस्य आणि काही पाच सदस्यांची भाव चित्रे. अध्ययन निष्पत्तीच्या यादीमध्ये एकुण संविधान रचना सभेचे विवरण कर्नाटकाच्या सदस्यांचे विवरण, मुलभूत कर्तव्य, आणि राज्याची अधिकृत धोरणाची तत्वे आणि भारत संविधानाची वैशिष्ट्ये समावेश करणे.

1. अध्ययन पत्रक २७ मधील गोष्टीचा अर्थ करुन नियम कायदे कसे तयार करण्यात आले याचा अर्थ करुन देणे.
2. जावेद या शिक्षकाचे आणि मुलांचे संभाषण आहे. अध्ययन पत्रक २९ संविधान रचना सभा कशी अस्तीत्वात आली आणि कर्नाटकचे सदस्य कोणते हे ओळखणे आणि इतर प्रश्नाची उत्तरे देण्यास सुलभ करणे.
3. संविधानाची प्रस्तावना वाचण्याची कृती आहे. नंतर येथील घटकांचे विश्लेषणाची अध्ययन पत्रक ३० वापरुन मुख्य शब्दाचा अर्थ समजून घेण्यास सहाय्य करणे.
4. जावेद या शिक्षकांचे आणि मुलांच्या संभाषणाचा पुढील भागाचा उपयोग करुन मुलभूत हक्क, मुलभूत कर्तव्य आणि राज्याची अधिकृत धोरणाची तत्वे आणि भारत संविधानाची वैशिष्ट्ये सुलभ करणे. अध्ययन पत्रक ३१ चा वापर करु शकता.

सारांशीकरण :- भारताचे संविधान भारतीयांच्याकडून कसे रचले गेले. प्रस्तावनेत भारत कोणत्या राष्ट्र निर्मितीचे स्वप्न पाहते हे सत्यात आणण्यास प्रजेला दिलेली संधी आणि सरकार कोणते सर्व कार्यक्रम राबविले पाहिजे या साठीच्या सुचना इत्यादी घटक लक्षात ठेवून संविधान रचना, मुलभूत हक्क, कर्तव्य आणि राज्याची धोरणांची तत्वे समजून घेतात.

१२ अध्ययनांश

केंद्र आणि राज्य सरकार

अध्ययन निष्पत्ती :- भारताचे संसदिय सरकार पध्दती बद्दल समजून घेणे.

उद्देश :-

1. संसद रचना आणि कार्ये समजून घेणे.
2. कार्यांगाची रचना आणि अधिकार समजून घेणे.
3. भारताच्या न्याय व्यवस्थेबद्दल समजून घेणे.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी सुरवातीला मुलांना खेळाचे नियम सांगतात. नंतर शाळेच्या नियमाबद्दल मुलांना प्रश्ने विचारुन चर्चा करतात. नंतर शाळेच्या नियमाबद्दल मुलांना प्रश्ने विचारुन चर्चा करतात. नंतर शाळा मंत्रीमंडळाची रचना करणे. त्यानंतर देशाच्या नियमाची चर्चा करुन मुलांचे गट करुन एकेक विषय देवून चर्चा करणेस संधी देवून भारताचे शासकांग आणि कार्यागाबद्दल अर्थ सांगण्यास निवृत्त मुख्याध्यापक श्री डाकप्प गोडा बरोबर दिलेले संभाषण वाचणे त्यावरील मुले प्रश्ने विचारुन भारताचे शासकांग. कार्यांग आणि न्यायमंडळाची रचना आणि कार्ये समजून घेतात. त्याच बरोबर त्याची आवश्यकता बद्दल चर्चा करतात.

सारांश :- तूम्हाला समजलेले तसेच येथे अध्ययन निष्पत्तीची व्यापी संसद व्यवस्था मुलांना शाळा संसद रचना करण्या सोबत केंद्र आरि राज्य सरकार त्याची कार्ये सदस्यांची पात्रता समजावून देतात. घटनेतून संसदीय सरकार पध्दत दृढ होण्यास मुलांकडून नाटक करुन घेणे. तसेच अध्ययन पत्रक ३२,३३,३४,३५ परिणामकारक पणे उपयोग करुन आणि शाळा संसद रचना करुन त्यांची कर्ये सदस्यांची पत्रता मनामध्ये बिंबविणे. चितनात्मक विचार करण्याची कृती, रंग भरणे, शब्द सांगण्याच्या खेळांचा उपयोग करणे.

१३ अध्ययनांश :- भारताची न्याय व्यवस्था

उद्देश :-

1. भारताच्या न्यायव्यवस्थे बद्दल समजून घेणे.
2. लोकशाही व्यवस्थेत न्याय मंडळाचे पात्र समजून घेणे.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी प्रथम “कृष्णप्पाची कथा व्यथा आहे”. च्या माध्यमातून पूर्वभावी कृतीचा वापर करतात. न्यायव्यवस्थेची आवश्यकता पटण्यासारखी करणे. न्यायांगाची रचना आणि कार्ये यांचा अर्थ समजून सांगण्यास अध्ययन पत्रक ३६ मधील कोंडी न्यायाधीशांची पात्रता सुप्रिम कोर्ट आणि हायकोर्ट यांच्यातील साम्यता आणि लोक अदालतीची परिकल्पना सांगणे. दिलेली कृती परिणामकारकपणे उपयोग करणे.

सारांश :- मार्गदर्शकांनी सर्व कृतींचा उपयोग करुन भारताची न्याय व्यवस्था समजून सांगतो त्याच बरोबर १० वी वर्गातील आंतरराष्ट्रीय न्यायालयाचा परिचय करुन देण्यास आवश्यक भूमीका शिक्षक येथे ही निभवतात. साध्य असल्यास स्थळीय न्यायालयात भेट देण्याची व्यवस्था करतात. न्यायाधीशांना किंवा वकिलांना शाळेत बोलावून मुलांसोबत त्यांच्या कार्याबद्दल संवाद आयोजीत करतात.

१४ अध्ययनांश :- राष्ट्राची प्रतिके

अध्ययन निष्पत्ती :- राष्ट्राच्या प्रतिकांचे महत्व समजून घेणे.

उद्देश :-

1. भारताच्या राष्ट्रीय प्रतिकांचे महत्व समजून घेतात.
2. राष्ट्रीय प्रतिकांची पाश्र्वभूमी समजून घेतात.
3. एक राष्ट्राची आस्मीता राष्ट्रीय प्रतिके कशी ? सहकारी म्हणून विश्लेषण करतात.

अध्ययन सांधने :- राष्ट्रीय प्रतिकांचे आदर्श किंवा चित्र

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी प्रथम मुलांना चित्र दाखवून क्रिकेट स्टेडीयम किंवा इतर कोणताही खेळ खेळतात. भारताचा राष्ट्रध्वज का धरतात याची चर्चा करतात. त्याचे पुर्व ज्ञान समजून घेणे. त्यानंतर

राष्ट्रीय प्रतिकावर चर्चा करुन राष्ट्रीय प्रतिकांचे महत्व समजावून सांगणे. भारताची काही राष्ट्रीय प्रतिके देवून लक्ष देण्यास सांगणे. तसेच राष्ट्रीय महत्वाचा आहार फुल, प्राणी, झाड, अशा अनेक कृती समजतील अशा केल्या आहेत. राष्ट्रीय प्रतिकावर चर्चा करुन राष्ट्रीय प्रतिकांचे महत्व जाणून घेणे. हे आणखी वैविध्यतून शिकविण्यास शिक्षकांना विनंती.

अध्ययन पत्रक ३८:-

कृती १ :- राष्ट्रीय प्रतिकांची चित्रे संग्रहीत करुन त्यांची नावे आणि विशेषता लिहिण्यास सुलभ करा.

कृती २ :- देशाला प्रतिके नसतील तर काय झाले असते/ यावर चर्चा आयोजित करा.

सारांश :- मार्गदर्शकांनी राष्ट्रीय प्रतिके ध्वज, कमळ इत्यादी देवून मुलांना मॉडेल किंवा चित्र पाहण्यास संधी देवून राष्ट्रीय प्रतिकांची ऐतिहासिक पाश्र्वभूमी त्याचे महत्वाबद्दल मनात बिंबेल असे सुलभ करणे.

१५. अध्ययनांश :- भारताची सरंक्षण दले.

अध्ययन निष्पत्ती :- भारतीय सैन्याची सशस्त्र दले. राखीव सेनादले. आणि एन.एस.एस. वेगवेगळ्या विभागांची यादी करणे.

उद्देश :-

1. संरक्षण दले राष्ट्रामध्ये शांती प्रस्तापीत करण्यास आपले आणि बाह्य आक्रमणापासुन संरक्षण करतात. हे अर्थ करुन घेतात.
2. सैन्यात भरती होवून किंवा सैन्यात भरती होण्याची विविध माध्यामांच्या सहाय्याने सैन्याला सहकार देणे हे समजून घेणे.

साधणे :-

1. चीन आणि भारत सीमेमधील देवस्थानांची कथा आंतर्जालमधून संग्रहीत करुन वापरणे.
2. आजच्या वर्तमानपत्रात संरक्षण विषयीची वर्तमानापत्रे संग्रहीत करुन वाचण्याची कृती आवश्यक आहे.

प्रकिया :-

मार्गदर्शकांनी भूसेना, नौकासेना, वायुसेना या तीन घटकात समन्वय साधण्यासाठी चिफ ऑफ इंटिग्रेटीड डिफेन्स स्टाफ या अधिका-यांची नेमणुकीची आवश्यकता चर्चा केली पाहिजे. पाकिस्तान, चिन, बांग्लादेश म्यानमार, नेपाल आणि भूतान देशासोबत असलेल्या भूसीमेचे संरक्षण भूसेना करते. जागातील अति विशाल जलसिमा लाभलेल्या आपला देश अंदमान, निकोबार आणि लक्षदिप बेटांचा समावेश झाला आहे. सागरीसीमेचे नौकदल संरक्षण करते. तसेच हवाई सीमेचे रक्षण वायूसेना आधुनिक पध्दतीने करते.

अध्ययन पत्रक :-

कृती १ :- भूसेना, नौकासेना, वायुसेना या तीन संरक्षण दलाचे कार्य मुले स्वत: नमुद करतील असे सुलभ करा प्रसंगानुसार देशाला सैन्याची आवश्यकता समजून सांगा उदा: युध्दाचा प्रसंग

कृती २ :- भारत शांती प्रिय देश तरी सुध्दा तीन दलांची आवश्यकता का आहे.? शिक्षक वर्गामध्ये चर्चा करतात. याची आवश्यकता समजून घेवून लिहीणे.

कृती ३:- एन.एस.एस. रेडक्रॉस, गृह रक्षक दल किंवा तूमच्या गावातील कोणत्या तरी सैनिकाबरोबर संवाद आयोजित करा त्याचे खरे अनुभव मुलांसोबत वाटून चर्चा करण्यास संधी करुन देणे.

कृती ४:- तूझी भारताच्या संरक्षण दलात भरती होण्याची इच्छा आहे का ? तूमचा अभिप्राय सांगा.

सारांश :- मार्गदर्शक मुलांसोबत भूसेना , नौकासेना, व वायुसेना तीन संरक्षण दले आणि दुय्यम दर्जाची संरक्षण दले कसे कार्ये करतात. याची चर्चा करतात. एका देशाला त्यांचे महत्व काय आहे. तसेच इतिहासामध्ये संरक्षण दलांचे पात्र कसे होते. या घटकाची इतिहासातील पाठ येथे वापरुन सुलभ करणे.

१६ अध्ययनांश :-मानवाच्या दैनंदिन जिवनात सामाजिक संस्थेचे पात्र (कुटुंब, शाळा, समाज)

अध्ययन निष्पत्ती :- सामाजिक संस्थेचे पात्र अणि त्याचे परस्परावलंबन समजून घेणे.

उद्देश :-

1. सामाजिकीकरणामध्ये कुटुंबाचे पात्र विश्लेषण करणे.
2. कुटुंबाचे महत्व, वैशिष्टये समजून घेणे.
3. कुटुबांचे प्रकार ओळखणे, अविभक्त आणि विभक्त कुटुंबाचा अर्थ आणि वैशिष्ट्ये विश्लेषण करणे.
4. सध्या विभक्त कुटुंबाची संस्था वाढण्याची कारणे ओळखणे.

प्रकिया :- शिक्षक वर्गामध्ये मुलांना त्यांच्या त्यांच्या कुटुंबाचा परिचय करुन देण्यास सांगतात. कुटुंबाता असलेल्या सदस्याची नावे, मुलांसोबत त्याचे नाते, कुटुंबातील त्यांचे पात्र या बद्दल आणि कुटुंबातून मुले शिक्षण घेत असलेली मुल्ये चर्चेतून कुटुंबाचा अर्थ आणि वैशिष्ट्ये मुलांच्या सामाजिकीकरणामध्ये कुटुंबाचे पात्र या बद्दल मुले चर्चा करतील असे करा.

व्यक्तीचे दैनंदिन जीवन आणि व्यक्तीमत्व घडाविणारे प्रमुख घटक कुटुंब,शाळा आणि समाज यांच्या आधारावर त्या समाजाची, देशाची संस्कृती समजते असे घटक सादर करतील असे सुलभ करा.

दिलेल्या अध्ययन पत्रक ४० मध्ये एकूण पाच कृती आहेत. तूम्ही त्याला जूळतील अशा कृती रचण्यास समर्थ आहात. तूमच्या कृती वापरुन हा अध्यायनांश हाताळा.

सारांश :- मार्गदर्शकांनी मुलांमध्ये प्रस्तुत समाजातील कुटुंब - शाळा आणि समाज इत्यादी व्यक्तीच्या जडणघडणीत मानसीक विकास आणि समाजाचा विकास अशा पुरकपणे कार्य करतात. आपल्या देशात विविध सामाजीक संस्था आहेत. भारत विविध संस्कृतीचा देश आहे. हे लक्षात ठेवणे. त्याला कारण आपल्या देशात असलेले कुटुंब, सामाजिक आचार विचारांचे घटक सुलभ करणे.

भाग ४

१७ अध्यायनांश :- अक्षांश आणि रेखांश

अध्ययन निष्पत्ती :- प्रमुख अक्षांश आणि रेखांशांना नावे द्या.रेखांशांचा आधार घेवून वेळ निश्चित करा.

कर्नाटकच्या भूगोलाचा उलघडा करण्यापुर्वी ८ वी वर्गातील घटकांशी जूळवून घेवून दोन्ही वर्गाच्या मुलांना ८वी वर्गातील अक्षांश, रेखांश आणि त्यांच्या आधारे वेळ निश्चित करण्याची कृती एकाचवेळी करा. अध्ययन पत्रक ४२ चा उपयोग करा. आवश्यक असल्यास १०वी विद्यार्थांना मिसळून घ्या. ही अंत्यंत महत्त्वाची कृती आहे.

अध्ययनांश :- स्थानिक भौगोलिक अध्ययन.

अध्ययनांची व्याप्ती :- आपण राहत असलेल्या प्रदेशांची भौगोलिक विविधता, भूस्वरुप, हवामान, प्राणी वनस्पती मानवी सांधनसंपत्तीचा समावेश आहे. त्यांच्या अभ्यासासोबत मूळ संकल्पनेचा अर्थ समजून घेतले पाहिजे.

या अध्ययनाशांमध्ये विद्यार्थ्या स्वत: विचार करुन माहिती संग्रहीत करतात. त्याचे शिक्षकांच्या सहाय्याने विश्लेषण देतात. आपण राहत असलेल्या प्रदेशाची भौगोलिकता कशी इतिहास आणि इतर अभ्यासासोबत सहसंबंधीत आहे. याचा अर्थ ग्रहण करतात.

शेवटी अध्ययन कसे झाले (√) नमूद करा.

पुर्ण झालेले अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन घेतो	अर्थग्रहण करुन घटकांचा मित्रबरोबर परिचय करुन घेतो.	अर्थग्रहण करुन राज्य राष्ट्र जगाची भौगोलीकतेला अन्वय करतो

१७ (ब)

अध्ययनांश :- भूगोलांच्या संकल्पना प्रोयोगीक पुनर्रचना

अध्ययन निष्पत्ती :- भूगोलाच्या मुळ संकल्पने ज्ञान अनुभवांची पुनर्रचना करतो.

अध्ययनाची व्याप्ती :- भूगोलाच्या मूळ संकल्पना शाळा परिसरातील बाह्य आणि आंतरीक कृतीतून अध्ययन परिणामकारक करणे.

अवधी :- या संकल्पना शिक्षक वरचेवर आयोजित करुन भूगोलाच्या मुळ संकल्पना स्थिर करतात. याला पुरक ६ अवधी या अध्ययनांशाला राखुन ठेवू शकता हे नमुना दाखला सारखे शिक्षक तंत्रज्ञानाधारे आणखी जास्त कृतींचे आयोजन करु शकतात.

माझे अध्ययन कसे झाले (√) नमुद करा

पुर्ण झालेले अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन घेतो	अर्थग्रहण करुन घटकांचा मित्रबरोबर परिचय करुन घेतो.	अर्थग्रहण करुन राज्य राष्ट्र जगाची भौगोलीकतेला अन्वय करतो

अध्ययनांश :- १७ अ.

भूगोल

अध्ययनांश :- स्थानिक भूभोलाचा अभ्यास

अध्ययन निष्पत्ती :- आपल्या गावाच्या अथवा राहत असलेल्या प्रदेशांचा भौगोलिक परिसराचे अध्ययन करण्या बरोबर भौगोलिक संकल्पनेचा ज्ञान आत्मसात करणे.

प्रकिया :- आपण राहत असलेल्या प्रदेशाची भौगोलिकतेची विशालता राज्य, राष्ट्र जगाची भौगोलिकता बनली आहे. आपल्या गावातून वाहणारा छोटा प्रवाह, डोंगरभाथा, टेकडी, वनस्पती, प्राणी, नैसर्गिक संसाधने, हवामान, लोकंसख्या, पर्यावरणीय पावलाचे ठसे व्यापक ज्ञानासाठी लागू केले जाऊ शकतात. एखाद्या शहराचा किंवा जवळपासच्या परिसराचाही अभ्यास करु शकता.

माझष अध्ययन असे झाले (√) नमुद करा.

अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन केलो	मी अनुसरुन करतो	इतरांना अनुसरण करण्यास प्रयत्न

				करतो.

मला शिक्षकांनी दिलेली पुर्वमाहिती

अध्ययनांश १७ ब

अध्ययनांश :- भूगोलाच्या मूळ संकल्पनेची प्रयोगिक पुनर्रचना.

अध्ययन निष्पत्ती :- भूगोलाच्या मुळ संकल्पना आपण अभ्यासलो आहे. ते आपल्या अवती भवतीच्या परिसरामध्ये दररोज पाहतो. हा अनुभव आपल्या शाळेच्या समाज विज्ञान अध्यायनांगण आणि भूगोल प्रात्यक्षिक खोली च्या कृती सोबत पुनर्रचना करुया

माझे अध्ययन असे झाले (√) नुमद करा

अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन केलो	मी अनुसरुन करतो	इतरांना अनुसरण करण्यास प्रयत्न करतो.

मला शिक्षकांनी दिलेली पुर्व माहिती

अध्ययन पत्रक १७ क

अध्ययनांश :- माझा पर्यावरणीय पावलाचा ठसा ओळखणे

अध्ययन निष्पत्ती :- शाळा आणि घरातील पावलाचा ठसा ओळखणे .

पर्यावराणीय पावलाचा ठसा म्हणजे आपल्या कृतीतून भौतिक आणि तर्क करणे होते ही जाणीव जर आपण विकसीत केला नाही. तर आपण शास्वत विकास, सर्वसमावेशक विकास आणि शास्वत जीवनाचे स्वप्न साकार करु शकत नाही. चला आपला पर्यावरणीय पावलाचा ठसा कमी करण्याचा प्रयत्न करुया.

माझे अध्यंयन असे झाले (√) नमुद करा

अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन केलो	मी अनुसरुन करतो	इतरांना अनुसरण करण्यास प्रयत्न करतो.

प्रकिया :- विशिष्ट स्थान ओळखण्यासाठी किमान दोन राफ्टर्स खड्डे असण्याची अत्यावश्यकता आहे. हे समजून घेतले पाहिजे. नंतर अक्षांश आणि रेखांश संकल्पनेचा अर्थ लावण्यासाठी मुलाकडुन कृती करुन घ्या. नंतर अक्षांश आणि रेखांशांचा परिचय करुन देणे. त्यानंतर मुख्य अक्षांश आणि रेखांश ग्लोब आणि नकाशामध्ये ओळखण्यास संधी देणे त्याचबरोबर दररोजच्या जीवनामध्ये त्याच्या महत्वाबद्दल अर्थ करुन घेण्यासाठी अध्ययन पत्रक ४२ मध्ये असलेली कृती करणे.

सारांश :- ही कृती ८ वी इयत्ते बरोबर जूळवून दोन्ही वर्गातील मुले अक्षांश,रेखांश, आणि त्यांच्या आधारे वेळ निश्चित करण्याची कृती एकत्र करा. आवश्यक असल्यास १० वी च्या विद्यार्थाना समाविष्ठ करा ही अत्यंत महत्वाची कृती आहे.

अध्ययनांश १८:- कर्नाटकचे भौगोलिक विभाग

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकाच्या प्राकृतीक विभागाचे विश्लेषण करणे.

उद्देश :- भारतामध्ये कर्नाटकाचे स्थान आणि शेजारील राज्ये ओळखण्यास सांगणे.

कर्नाटकाच्या नकाशाच्या सहाय्याने भौगोलिक स्वरुप समजावून सांगणे

साधणे :- भारताचा नकाशा,कर्नाटकाचा नकाशा (भौगोलिक, राजकीय)

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी प्रथम कर्नाटक भारताच्या कोणत्या भागात येते आणि कर्नाटकाच्या शेजारील राज्याची नावे ४३ व्या अध्ययन पत्रीके मधील कृती करा. साध्य असल्यास सर्व राज्याची नावे मुलांना लिहू द्या नंतर भूगोलामध्ये कर्नाटकाचे विविध पैलू दिले आहेत. कर्नाटक राज्याचे विविध भूस्वरुप, नद्या, किनार पट्टी, पठार, भोगोलिक लक्षणांचा समावेश आहे. अध्ययन पत्रक ४४ मध्ये कर्नाटकाचे भौगोलिक विभाग ओळखणे, भूस्वरुप, आणि रचनेच्या आधारे कर्नाटकाचे भूस्वरुप किनारपट्टीची मैदाने, मलनाडू पठारी प्रदेश, असे तीन विभागात वर्गीकरण करुन परिचय करुन देण्याची कृती आहे. याच अध्ययन पत्रकामध्ये
किनारपट्टीची मैदाने नसलीतर काय झाले असते ?
पश्चिम घाट आणि पठारी प्रदेशात पिकणा-या पिकामध्ये फरक का आहे ?
तीन विभागात राहत असलेल्या लोकांच्या राहणीमानात फरक असण्याची कारणे कोणती ?
वरील चिंतनात्मक प्रश्नांची उत्तरे मुले विश्लेषण करुन लिहण्यास सुलभ करा.
सारांश :- मार्गदर्शकांनी येथे कर्नाटकाचे भूस्वरुप किनारपट्टीची मैदाने मलनाडू प्रदेश, पठारी प्रदेश असे तीन विभाग कोणत्या आधारे केले आहेत.? त्याचा जन जीवनावर कसा परिणाम होतो. ? असे घटक बिंबविण्यास तूमचे अनुभव, आभ्यासाचा उपयोग करु शकतो.

अध्ययनांश १९ : कर्नाटकाचे हवामान

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकाच्या हवामानाचे विश्लेषण करणे.

उद्देश :-

1. एका प्रदेशाचे हवामान कसे निर्धारीत केले जाते आणि ते लोकांच्या दैनंदिन जीवनावर कसे परिणाम करते. हे घटक समजून घेणे

साधने :- भारत आणि कर्नाटकच्या भौगोलिक आणि वाèयांचा नकाशा

प्रकिया :- कर्नाटकाच्या हवामानाची संकल्पना स्पष्ट करण्यासाठी प्रमुख घटक उष्ण कटिबध, जास्त दाबाचा पट्टा, आद्रता, वारे इत्यादी एक वर्षाच्या कलावधीमध्ये वेगवेगळया प्रकारचे असते. म्हणजे तापमान वाढणे, कमी होणे, तसेच आद्रता दाब यातील बदलाचे घटक वारे वाहण्याची दिशा आणि

एका प्रदेशाचा भूभाग कोणत्या पट्ट्यात आहे ते चर्चा करणे हे समजून घेण्यास नकाशा सोबत सुलभ करा.

भारताचा नकाशा

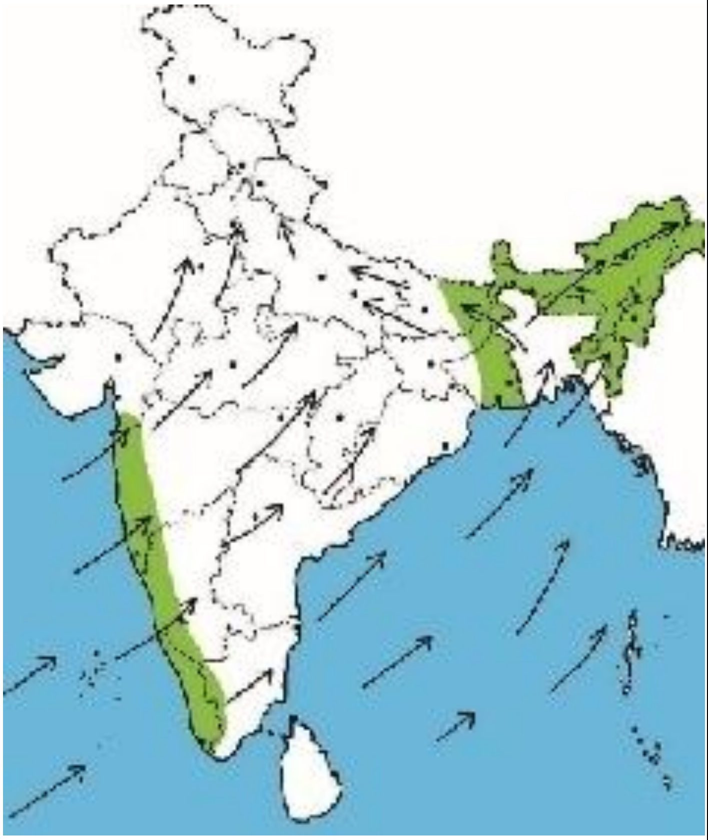

नैऋत्य मान्सुन वा-याचा काळ

अध्ययन पत्रक ४५ : मध्ये कर्नाटकाच्या पश्चिम घाटात जास्त पाऊस का पडतो? असे विचारात्मक प्रश्न मुले समजून उत्तरे देण्यास लक्ष द्या.

सारांश :- मुलांना कर्नाटकाचे हवामान संकल्पना समजेल अशी वर्गातील प्रक्रीया सिध्द करणे. हवामान निर्धारीत करण्याचे घटक मुलांना समजतील असे आणि ऋतू मानवाच्या जीवनावर कसे परिणाम करतात. याचा अर्थ; सांगण्यास असलेली अध्ययन पत्रक घेवून मार्गदर्शक मुलांना समजावून सांगतात.

अध्ययनांश २० : कर्नाटकातील नद्या

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकातील नद्या आणि त्याचा वापराचे विश्लेषण करतो.

उद्देश :- पाण्याचे स्त्रोत नद्याचे महत्त्व आणि त्यांचा योग्य वापर समजून घेणे.

साधणे:- भारत आणि कर्नाटकाच्या नद्याचा नकाशा

प्रक्रिया :- सुविधा मार्गदर्शकाकडून चर्चा करण्याचे प्रमुख विषय (मुद्दे)

1. कर्नाटकातील बहूतेक नद्या पश्चिम घाटातून उगम पावतात. आणि शेवटी बंगालच्या उपसागरात किंवा अरबी समुद्रांत मिळतात.
2. कर्नाटकातील वाहणा-या नद्याचा शेती, पिण्यासाठी व्यवसायासाठी उद्योगधंद्यासाठी वापर
3. प्राण्यांना पाणी देणे, भूजल कसे वाढवायचे यावर चर्चा करणे. तसेच अध्ययन पत्रक ४६ मधील सर्व कृती मुले करतील याची खात्री करणे.

सारांश :- नद्यासाठी पाण्याचे स्त्रोत कोणते? सर्व जीव आणि वनस्पतीसाठी पाण्याची आवश्यकता यावर चर्चा करुन पाण्याचे नद्याचे संरक्षण मुले करतील असे दृढीकरण करणे .

अध्ययनांश २१ : कर्नाटकातील साधन संपत्ती

कर्नाटकात उपलब्ध असलेली साधन संपत्ती/ माती .

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकात उपलब्ध असलेली माती आणि तिच्या उपयोगाचे विश्लेषण करतो.

उद्देश :-

1. कर्नाटकातील मातीची उपलब्धता मातीत पिकणारी पिके, आणि त्याचे संरक्षण समजून घेतात.
2. मातीत असलेले खनिजाच्या आधारावर मातीचे वर्गीकरण करणे. समजून घेणे.

साधने:- कर्नाटकच्या मातीचा नकाशा स्थानिक पातळीवर उपलब्ध माती.

प्रक्रिया :- मुलांनी कोण कोणती माती पाहिली आहे. हा विषय चर्चेला घेवून मुले माती कशी तयार होते? हा प्रश्न विचारणे सुविधाकर्ता मातीची उत्पत्ती विषयी चर्चा करुन नंतर अध्ययन पत्रक ४७ हाताळणे

कृती :-१ चा उपयोग करुन मातीची उपलब्धता त्यात पिकणारी पिके आणि ती माती कोणत्या जिल्ह्यात दिसुन येते हे मुले पाहतात.

कृती ३:- काळी आणि लाल किंवा कोणतेही दोन माती घेवून त्यात असलेले खनिजाची यादी करा. आणि ती माती कोणत्या पिकासाठी उपयुक्त आहे ते समजून घ्या.

कृती ४:- तूम्ही करुन पहा !

दोन / तीन वेगवेगळी माती घेवून भात किंवा गहू किंवा ज्वारी कोणतेही एक बी घाला कोणते लवकर मुळ येते. कोणते वाढते इत्यादी घटक ओळखा. त्यातून शिकलेले घटक पालकाबरोबर आणि वर्गामध्ये मित्राबरोबर व्यक्त करतील ते पहा

सारांश :- सुविधा कर्ता कर्नाटकात उपलब्ध असलेले साधनसंपत्तीतील माती त्यामध्ये कोणते पिक पिकने आणि ते कसे पुढील पिढीसाठी सुरक्षीत राहील हे पाहणे असे विषय चर्चा करुन अध्ययन पत्रक ४७ मध्ये दिलेले विविध कृती एकदा परिक्षण करा त्याचे स्वविवरण देण्याचे आहे. त्यामुळे मुलांना ज्ञान संग्रहकरण्यास सुलभ करा. तसेच आवश्यक असल्यास आणखी कृती सुविधाकर्त्यांना तयार करुन सुलभ करा.

अध्ययनांश २२ : कर्नाटकातील व्यवसाय

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकातील परंपरागत शेतीची मुख्य लक्षणे.विवरण करणे, वेगवेगळया प्रदेशात पिकणा-या पिकांची यादी करणे.

उद्देश :-

1. कर्नाटकातील रुढ असलेल्या शेतीचे प्रकार (पध्दती) समजून घेतात.
2. प्रदेशानुसार पिकनारी पिके रब्बी, खरीप, पिके समजून घेतात.

प्रक्रिया :- मार्गदर्शकांनी चर्चा करावयाचे घटक :-

1. कर्नाटक राज्याचा पारंपारिक व्यवसाय , पाणी पुरवठा असलेल्या प्रदेशात २-३ पिके घेतात. पाणी पुरवठा नसलेल्या प्रदेशात उदरनिर्वाह् शेती.
2. पाणी पुरवठ्याचा विकासाच्या आधारावर आधुनिक आणि व्यापारी शेती पध्दती पहावयास मिळतात.
3. खरीप आणि रब्बी व्यवसाय
4. शेतकरी शेती बरोबर दुग्ध व्यवसाय,पशु पालन, मत्स्य पालन, मधुमक्षिका पालन, मेढी पालन, इत्यादी करत आहेत. ही मिश्र शेती.
5. मुले बहूदा शेती कौटुंबिक पाश्वभूमीचे असु शकतात अशा प्रकारे सुविधा कर्ता मुलांचे सत्य अनुभव अध्ययन पत्रक ४८ मध्ये व्यक्त करण्यास संधी देणे.

सारांश :- सुविधाकर्ता कर्नाटकातील शेती पध्दती आणि हवामानानुसार आणि पाणी पुरवठ्याच्या उपलब्धेनुसार पिकणारी पिके लक्षात घेवून त्याला अध्ययन पत्रक ४८ मध्ये असलेले विचारात्मक कृती उपयोग करतात.

अध्ययनांश २३ : कर्नाटकातील खनिज संपत्ती

अध्ययन निष्पत्ती :- कर्नाटकाची प्रमुख खनिजे आणि औद्योगिक स्थळे ओळखणे आणि विश्लेषण करणे.

उद्देश :-

1. कर्नाटकातील उपलब्ध खनीज संपत्ती समजून घेणे.
2. खनिज उद्योगधंदे विकासाला पुरक ठरतात.या बद्दल समजून घेणे.

साधने :- कर्नाटकाची साधन संपत्ती आणि औद्योगिक नकाशा आणि शाळेत असलेले मातीचे किट.

प्रक्रिया :- सोमशेखर खान आणि भूविज्ञान खात्यातील सेवानिवृत्त नोकर त्यांची भेट मुले घेवून अभिनय किंवा चर्चा करुन इतर कोणतीही संधी देवून कर्नाटकतील उपलब्ध खनिज संपत्ती असलेली.

1. बॉक्साईड, तांबे, चिकण माती, आणि चुनखडी सह शहबाद विविध प्रकारेच ग्रानाईट संपत्ती.
2. रायचुर मधील हट्टी या ठिकाणी आणि गदग मधील मुळगुंद आणि कप्पतगुड्ड येथे सोन्याचे उत्पादन साध्य आहे.
3. बल्लारी - विजयनगर (होसपेठ) चिक्कमंगळरुळ चित्रदुर्ग मध्ये लोहाचे उत्पादन केले जाते. या बद्दल चर्चा करणे. तसेच खनिज, शेती आणि इतर संपत्ती आधारावर उद्योगधंदे स्थापण्यासाठी आवश्यक घटक मुले शोधतात.

कृती१ :- तूमच्या घरामध्ये खनिजाचा उपयोग करुन तयार केलेल्या वस्तुची यादी त्याची किंमत नमुद करा. अशा कृतीच्या सहाय्याने राज्य, देश आणि आंतराष्ट्रीय विचारधाराकडे मुलांना घेवून जाने. अध्ययन पत्रक ४९ मधील अनुभवात्मक विषयांना संधी आहे. आणि ५० मधील qचतनात्मक आणि तर्क करण्याची कृती वापरणे.

सारांश :- सुविधाकर्ता खनिज संपत्ती त्या देशाच्या आर्थिक प्रगतीला कशी पुरक ठरते. हा घटक मुले कुटुंबातून सुरवात करुन आंतर राष्ट्रीय पातळीवर घेवून जाण्यास सुलभ करतात.

अध्ययनांश २४ . अर्थव्यवस्था

अध्ययन निष्पत्ती १९:- भारतीय अर्थव्यवस्थेचा स्थुल परिचय करून देणे.

उद्देश :-

1. घरातील आर्थीक क्रिया समजून घेणे.
2. देशाच्या अर्थ व्यवस्थेचा स्थूल परिचय करुन घेणे.
3. आर्थिक विभाग समजून घेणे.

प्रक्रिया :- विद्यार्थाना आपल्या कुटुंबाचे एक महिन्याचे अंदाजपत्रक तयार करण्यास सांगा सर्व विद्यार्थ्या आल्यानंतर प्रत्येक विद्यार्थ्या ने कुटुंबाचे उत्पन्न आणि खर्चाची यादी त्यांच्या कडुन वाचून घ्या एका राज्याचे उत्पन्न आणि खर्च एका देशाचे उत्पन्न आणि खर्चाबद्दल समजावून सांगून राष्ट्रीय उत्पन्नाबद्दल माहिती देणे अध्ययन पत्रीकेमध्ये व्यवसायासंबधी चर्चा दिली आहे. प्राथमिक, दुय्यम आणि तृतीय व्यवसाय क्षेत्र ओळखणे नंतर ५२ वी अध्ययन पत्रीकेतील दिलेल्या तीन कृतीसुलभ करा.

सारांश :- सुविधाकर्ता मुलांना आपआपल्या कुटुंबाचे देशाची अर्थव्यवस्था आणि त्याची आवश्यकता ती निभावण्यच्या पध्दती लक्षात ठेवून प्राथमिक , दुय्यम , आणि तृतीय व्यवसाय क्षेत्रे कसे कार्य करतात. याची माहिती मिळण्यास सुलभ करणे.

२५ अध्ययनांश
व्यापार आणि व्यवहार

अध्ययन निष्पत्ती :- दैनंदिन जीवनात चालणारा व्यापार आणि व्यवहाराबद्दल समजून घेणे.

उद्देश :-

1. व्यापाराचे उद्देश अर्थकरुन घेणे.
2. व्यापाराचे प्रकार समजून घेणे.
3. देशी आणि विदेशी व्यापार समजून घेणे.

प्रक्रिया :- अध्ययनांश २५ मध्ये व्यापार आणि व्यवहाराचा परिचय केला आहे.याला नाट्य प्रदर्शन कृती दिली आहे. ती मुलांकडुन करुन घ्या. शेवटी अध्ययन पत्रक ५३ मध्ये अनेक कृती आहेत. त्यातील परिकल्पनांची स्पष्टता करतात. त्याचे निर्वहन करा.

सारांश :- व्यक्ती, देश व्यापार आणि व्यवहार का करातात.व्यापाराचे प्रकार एक देश दुस-या देशांशी का व्यापार करतो इत्यादी घटक अध्ययन पत्रक ५३ मधील नाटक समर्थपणे करण्यास सुविधाकर्त्यांने पाहिले पाहिजे.

१ शेवटी

मुलांना स्वअध्ययन पत्रीके बरोबर आपल्या प्रगतीबद्दल पुनरावलोकन पत्रक देवून त्याचे स्वरुपाचे नमुने खालील प्रकारे आहेत. मुले काय आत्मसात केले ? तूम्ही अवलोकन करा.

माझे अध्ययन कसे झाले (√)टिक करा

पुर्ण झालेले अध्ययनांश	समजून घेतो	अर्थ ग्रहण करुन केलो	समजून घेतलेले घटकांचा मित्रा	पुर्णपणे उपयोग करुन वापरतो

या खाली लिहा			सोबत चर्चा करतो.	

मला शिक्षकांनी दिलेली पूर्वमाहिती

शिक्षकाची सही

या पत्रीकेतील त्यांच्या प्रगतीचे निरिक्षण करा त्यांना मानसीक सुरक्षा द्या त्यांचा आत्म गौरव वाढविण्याचे काम करा. त्यांना त्यांची रचनात्मक माहिती देवून त्यांना चौथ्या स्तरावर पोहचण्यास मदत करा. भारताचे भविष्य आणि संपत्ती असलेली मुले तयार करणे तूमच्या हातात आहे. तूम्हाला शुभेच्छा .

समाज विज्ञान अध्ययन सुलभ करण्याच्या पध्दती

अध्ययन म्हणजे शिक्षकांनी सांगणे अणि मुलांनी शिकणे नव्हे. मुले अध्ययन क्रियाशिलपणे करुन अनुभवाव्दारे आपले ज्ञान संग्रहीत करण्याची प्रक्रिया आहे.मुले गटचर्चामध्ये, मित्राबरोबर चर्चे मध्ये, अनुभव व्यक्त करण्यामध्ये स्वअध्ययनामध्ये समाविष्ठ होवून वैयक्तीकपणे आणि गटामध्ये शिकायचे असल्यास शिक्षकासोबत मित्राप्रमाणे, आत्मविश्वासाने चर्चा करतील असे झाले पाहिजे या सर्व पध्दती मध्ये मुले क्रियाशील होतील हे सोडून फक्त शिक्षकांनी सांगितलेले पालन करतील असे होवू नये.

1. कथा सांगणे पध्दत
2. योजना पध्दत
3. पाठ्यपुस्तकातील पाठ अवलोकन/ तर्क कृती
4. चर्चा पध्दत
5. समस्या परिहार पध्दत
6. मुलाधार पध्दत
7. बाल केंद्रीत व्याख्यान (शिक्षक केंद्रीत होवू नये याची दक्षता)
8. घटक पध्दत

9. वर्गीकरण पध्दत
10. प्रवास बाहय संचार पध्दत
11. पात्राभिनय / नाटकाभिनय पध्दत
12. क्षेत्र अध्ययन
13. प्रयोग
14. क्रिडा पध्दत
15. प्रश्नोत्तर पध्दत
16. संशोधन पध्दत
17. समिक्षा / संदर्शन पध्दत
18. विश्लेषण

शिक्षक दैनंदिन अध्ययनांशाचे स्वरुप समजून घेवून कोणत्या पध्दतीने सुलभपणे, गुणात्मकपणे विद्यार्थ्यामध्ये अध्ययन पुरवले पाहिजे याचा विचार करा. योजना करा. कार्यतत्परतेने त्यांचे उद्देश साध्य कराल यात शंका नाही असे शिक्षक मात्र उत्तम सामाजिक व्यवस्था निर्माण करण्यास विद्यार्थ्या ना तयार करतात.

विविध माहिती स्त्रोत/संसाधने वापरणे

नियमित अभ्यास करणारे शिक्षकच असल्यामुळे कितीही शिकलो तरी शिकण्यासारखे खुप आहे. असे जाणणे हे तळहातावरील फोडा ऐवढेच आणि सागरासारखे विशालही आहे. असे आपण शिकणे गरजेचे आहे. प्रत्येक मुलाकडून शिकणे आवश्यक आहे. शोध, आत्मनिरिक्षण आणि मुलांच्या गरजाबद्दल संवेदनशील असेल तर शिक्षक निश्चीतपणे वाढतील प्रभावी वर्गव्यवस्थापन आणि कार्यक्षम शिक्षणासाठी अनेक साधने तयार केली जातात. वृत्तपत्र , साप्ताहिक आणि मासिक यासारख्या वृत्त माध्यमामध्ये धड्याची पुर्तता करण्यासाठी सामुग्री चित्रे आणि आकृत्या यांचे कात्रणे करुन ते उपयुक्त शिक्षण साधने म्हणून वापरु शकतात. तांत्रीक उपकरणे जसे की,, रेडीओ, दूरदर्शन, संगणक, ओ.एच.पी जेव्हा आवश्यक असेल तेव्हा वापरणे देखील चांगले आहे. शिक्षकांनी शाळेच्या ग्रंथालयातील ग्रंथ वाचुन विद्यार्थ्या ना सुध्दा वाचण्याची संधी दिली पाहिजे.

****